

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет гуманітарно-педагогічний

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

**В. о. завідувача кафедри
соціальної роботи та реабілітації**
(назва кафедри)

_____ Григоренко Т.В.
(підпис) (ПІБ)

«_____» _____ 2026 р.

**БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ БАКАЛАВРА)**

**на тему «СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ»**

Спеціальність 231 Соціальна робота
(код і назва)

Гарант освітньої програми

Доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Осадченко І.І.
(підпис) (ПІБ)

**Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи
(Керівник дипломного проєкту бакалавра)**

К. пед. н
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Бондаренко Н.О.
(підпис) (ПІБ)

Виконала

(підпис)

Городня О.Л.
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2026

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет гуманітарно-педагогічний

ЗАТВЕРДЖУЮ

**В. о. завідувача кафедри
соціальної роботи та реабілітації**
(назва кафедри)

_____ **Григоренко Т.В.**
(підпис) (ПІБ)

« _____ » _____ 2026 р.

З А В Д А Н Н Я

**на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи студенту
(на виконання дипломного проєкту бакалавра студенту)**

_____ **Городній Ольгі Леонідівні**

Спеціальність 231 Соціальна робота

(код і назва)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи (дипломного проєкту бакалавра) « Соціальна профілактика булінгу в шкільному середовищі »

затверджена наказом ректора НУБіП України від « 16 » березня 2026 року № 779 « С »

Термін подання завершеної роботи (проєкту) на кафедру « _____ » 202 р.

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи (дипломного проєкту бакалавра): *наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. вивчити теоретичні засади соціально-педагогічної роботи та її значення в профілактиці булінгу;
2. проаналізувати сучасний стан булінгу в шкільному середовищі та оцінити ефективність існуючих програм профілактики;
3. розробити структуру, зміст та практичні заходи програми соціально-педагогічної профілактики булінгу;
4. експериментально перевірити ефективність розробленої програми та сформулювати рекомендації щодо її впровадження.

Дата видачі завдання « _____ » _____ 2026 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

(Керівник дипломного проєкту бакалавра)

_____ **Бондаренко Н.О.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Завдання прийняла до виконання

_____ **Городня О.Л.**
(підпис) (прізвище та ініціали)

Реферат

Бакалаврська кваліфікаційна робота на тему «Соціальна профілактика булінгу в шкільному середовищі» містить 54 сторінки друкованого тексту, 6 таблиць, 1 рисунок та 2 додатка. Перелік використаних літературних джерел нараховує 57 найменувань.

Мета дослідження – розробити та експериментально перевірити ефективність програми соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Об'єктом дослідження є соціальна діяльність у профілактиці булінгу в шкільному середовищі.

Предметом дослідження є програма соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- вивчити теоретичні засади соціально-педагогічної роботи та її значення в профілактиці булінгу;
- проаналізувати сучасний стан булінгу в шкільному середовищі та оцінити ефективність існуючих програм профілактики;
- розробити структуру, зміст та практичні заходи програми соціально-педагогічної профілактики булінгу;
- експериментально перевірити ефективність розробленої програми та сформулювати рекомендації щодо її впровадження.

Структура роботи: робота складається з трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У першому розділі досліджено теоретичні засади соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі, розкрито роль освітнього середовища як чинника профілактики, проаналізовано сутність булінгу, його види, причини та наслідки, а також визначено значення соціальної роботи у попередженні цього явища.

У другому розділі обґрунтовано методичні засади соціальної профілактики булінгу, зокрема проаналізовано міжнародний досвід та провідні моделі

профілактики, розроблено структуру і зміст програми соціальної профілактики, а також визначено методи й форми роботи з учнями, педагогами та батьками.

У третьому розділі представлено організацію та методику емпіричного дослідження, здійснено аналіз результатів діагностики рівня булінгу в шкільному середовищі, перевірено ефективність розробленої програми та обґрунтовано практичні рекомендації щодо її впровадження.

Ключові слова: булінг, шкільне середовище, соціальна профілактика, соціальна робота, учні, профілактична програма, шкільний клімат, міжособистісні відносини.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	10
1.1. Освітнє середовище школи як чинник профілактики булінгу.....	10
1.2. Поняття, види, причини та наслідки булінгу в шкільному середовищі....	13
1.3. Роль соціальної роботи у профілактиці булінгу	15
Висновки до першого розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	20
2.1. Міжнародний досвід профілактики булінгу та провідні моделі.....	20
2.2. Розробка структури та змісту програми соціальної профілактики булінгу.....	23
2.3. Методи та форми профілактичної роботи з учнями, педагогами і батьками.	26
Висновки до другого розділу.....	32
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ.....	35
3.1. Організація, база дослідження та методи збору даних.....	35
3.2. Результати діагностики рівня булінгу в школі.....	38
3.3. Розробка практичних рекомендацій щодо профілактики булінгу в шкільному середовищі.....	51
Висновки до третього розділу.....	55
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена стійкою поширеністю булінгу в закладах загальної середньої освіти та його комплексним негативним впливом на психоемоційний розвиток учнів, їхню соціалізацію та навчальну діяльність. У сучасних наукових дослідженнях булінг розглядається як складне соціально-психологічне та педагогічне явище, що формується під впливом індивідуальних, міжособистісних і середовищних чинників. Зокрема, Ю. В. Градова розглядає булінг як поширену проблему сучасної школи, що потребує системного реагування, тоді як Т. І. Корнієнко та Н. І. Чернишова акцентують увагу на специфіці проявів булінгу серед українських підлітків і необхідності профілактичних заходів у шкільному середовищі.

Наукові підходи до вивчення причин і наслідків булінгу відображені у працях Г. Л. Єфремова, яка визначає ключові детермінанти виникнення булінгу та його вплив на особистість дитини, а також О. М. Корнійчук, яка обґрунтовує необхідність комплексного підходу до діагностики та корекції цього явища. Дослідження І. Сидорук підкреслюють соціально-педагогічний характер булінгу та важливість його профілактики у системі виховної роботи школи.

Проблематика профілактики булінгу в освітньому середовищі розкрита у працях С. П. Дубовик, де визначено основні напрями організації профілактичної діяльності, а також Ю. Клименко, яка акцентує на необхідності впровадження системних профілактичних програм. У свою чергу, І. П. Костікова обґрунтовує значення формування моральних якостей особистості як чинника попередження булінгу.

Нормативно-правове регулювання проблеми булінгу в Україні, зокрема ухвалення Закону України № 2657-VIII, створило правові передумови для протидії цьому явищу, проте питання системної профілактики в закладах освіти залишається недостатньо розробленим. Існуючі профілактичні заходи часто мають фрагментарний характер і не забезпечують комплексного впливу на причини булінгу та поведінку учасників освітнього процесу.

Мета дослідження – розробити та експериментально перевірити ефективність програми соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- вивчити теоретичні засади соціально-педагогічної роботи та її значення в профілактиці булінгу;
- проаналізувати сучасний стан булінгу в шкільному середовищі та оцінити ефективність існуючих програм профілактики;
- розробити структуру, зміст та практичні заходи програми соціально-педагогічної профілактики булінгу;
- експериментально перевірити ефективність розробленої програми та сформулювати рекомендації щодо її впровадження.

Об’єктом дослідження є соціальна діяльність у профілактиці булінгу в шкільному середовищі.

Предметом дослідження є програма соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Методи дослідження визначено відповідно до мети та завдань роботи і охоплюють сукупність взаємопов’язаних теоретичних та емпіричних підходів. Теоретичний аналіз наукової літератури забезпечив систематизацію сучасних наукових підходів до розуміння сутності булінгу, його причинно-наслідкових зв’язків і механізмів профілактики в освітньому середовищі. Узагальнення та синтез наукових положень дали змогу інтегрувати результати вітчизняних і зарубіжних досліджень, виокремити ключові концепти та сформувати цілісне бачення проблеми соціально-педагогічної профілактики булінгу. Порівняльний аналіз застосовано для зіставлення різних підходів до профілактичної діяльності, що дозволило визначити їх ефективність, переваги та обмеження в умовах сучасної школи.

Моделювання соціально-педагогічних програм використано з метою розробки структурно-функціональної моделі профілактики булінгу, яка враховує особливості взаємодії учнів, педагогів і батьків у межах освітнього середовища.

Емпіричний блок дослідження реалізовано за допомогою анкетування, що забезпечило отримання кількісних даних щодо поширеності булінгу, ролей його учасників та особливостей шкільного клімату. Метод спостереження дозволив зафіксувати поведінкові прояви учнів у природних умовах освітнього процесу та уточнити результати анкетування.

Педагогічний експеримент, що включав констатувальний і формувальний етапи, застосовано для перевірки ефективності розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу. Констатувальний етап забезпечив визначення вихідного рівня досліджуваних показників, тоді як формувальний етап був спрямований на впровадження комплексу профілактичних заходів і оцінювання їх впливу. Обробка отриманих результатів здійснювалася із застосуванням методів математичної статистики, що забезпечило об'єктивність аналізу, можливість виявлення динаміки змін і підтвердження достовірності отриманих даних.

Теоретичне значення дослідження полягає у систематизації наукових підходів до розуміння булінгу як соціально-педагогічного явища, уточненні його структури, причин і наслідків, а також у поглибленні теоретичних засад профілактичної діяльності в освітньому середовищі. Розширення наукових уявлень про механізми попередження булінгу сприяє розвитку соціальної педагогіки та вдосконаленню підходів до організації виховної роботи в закладах загальної середньої освіти.

Практична значущість роботи полягає в розробленій та експериментально перевірній програмі профілактики булінгу, яка може бути впроваджена в діяльність закладів загальної середньої освіти, соціальних служб та центрів соціально-психологічної допомоги. Результати дослідження можуть використовуватися соціальними педагогами, класними керівниками, психологами та адміністрацією шкіл для організації системної профілактичної роботи.

Структура кваліфікаційної роботи є логічно вибудованою та відповідає поставленій меті і завданням дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі здійснено теоретичне осмислення проблеми булінгу в

шкільному середовищі, розкрито його сутність, причини, наслідки та визначено роль соціально-педагогічної профілактики. Другий розділ присвячено аналізу сучасного стану проблеми, узагальненню існуючих підходів до профілактики булінгу та обґрунтуванню змісту і структури відповідної програми. У третьому розділі представлено організацію емпіричного дослідження, проаналізовано отримані результати та здійснено перевірку ефективності розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу.

Основний текст кваліфікаційної роботи викладено на .. сторінках. У процесі дослідження використано ... наукових джерел. Робота містить .. таблиць і ...рисунки, що ілюструють результати дослідження та сприяють їх більш повному сприйняттю.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Освітнє середовище школи як чинник профілактики булінгу

Соціально-педагогічна діяльність у сучасному закладі загальної середньої освіти становить важливу складову виховного процесу та спрямована на створення безпечного, інклюзивного й підтримуючого освітнього середовища, формування просоціальної поведінки учнів, цінностей поваги, толерантності та відповідальності. Відповідно до Закону України «Про освіту» соціально-педагогічна робота орієнтована на забезпечення соціального захисту дитини, профілактику девіантної поведінки та сприяння її гармонійній соціалізації в умовах шкільного середовища [26]. Освітній простір школи при цьому розглядається як цілісна система взаємодії, у межах якої формуються поведінкові моделі, соціальні ролі та способи реагування на конфліктні ситуації. О. О. Барліт і А. Ю. Барліт підкреслюють, що саме характер освітнього середовища визначає рівень проявів булінгу, оскільки агресивна поведінка закріплюється в тих умовах, де вона не отримує належної оцінки або опосередковано підтримується групою [1]. Освітнє середовище, яке базується на принципах партнерства, взаємоповаги та безпеки, виступає ефективним превентивним механізмом, здатним мінімізувати ризики насильницької поведінки серед учнів.

Теоретичне осмислення освітнього середовища як чинника профілактики булінгу ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує соціально-педагогічні та психологічні концепції розвитку особистості. Дослідження Л. фон Берталанфі та Т. Парсонса дозволяють розглядати школу як соціальну систему, де кожен елемент впливає на загальну стабільність і функціонування середовища. Екологічна модель розвитку У. Бронфенбрєннера підкреслює значущість мікросоціального оточення дитини, зокрема шкільного колективу, у формуванні поведінкових установок. А. Бандура, аналізуючи механізми соціального навчання, доводить, що агресія часто засвоюється через спостереження та наслідування

моделей поведінки, які отримують підкріплення в групі. У цьому аспекті шкільне середовище може або обмежувати поширення агресивних моделей, або сприяти їх закріпленню. О. М. Корнійчук зазначає, що булінг формується як результат порушеної системи міжособистісних відносин, де домінують дисбаланс влади, дефіцит емпатії та низький рівень соціальної відповідальності [13]. З урахуванням цих підходів освітнє середовище постає не просто фоном, а активним чинником, який визначає характер соціальної взаємодії учнів.

Освітнє середовище школи охоплює не лише матеріальні та організаційні умови, а й соціально-психологічний клімат, систему цінностей, норми поведінки та стиль комунікації між учасниками освітнього процесу. Л. О. Герасименко, А. М. Скрипніков і Р. І. Ісаков, аналізуючи вплив середовища на психоемоційний стан особистості, наголошують, що стабільне та підтримуюче оточення виконує захисну функцію щодо розвитку стресових реакцій і дезадаптації [6]. У шкільному середовищі така функція проявляється через створення атмосфери довіри, прийняття та психологічної безпеки. За відсутності цих умов формується сприятливий ґрунт для розвитку агресивної поведінки, оскільки учні не відчують відповідальності за власні дії та не усвідомлюють наслідків міжособистісного насильства. М. Нечаєва розглядає агресію як явище, що формується під впливом соціального оточення, яке або стримує, або стимулює її прояви [22]. Відповідно освітнє середовище здатне виступати як фактор ризику, так і ресурс профілактики булінгу залежно від якості організації взаємодії в ньому.

Особливого значення набуває соціально-психологічний клімат у шкільному колективі, який визначає характер взаємин між учнями. Ю. Клименко підкреслює, що профілактика булінгу ефективна лише за умови формування сприятливої атмосфери взаємопідтримки, емпатії та довіри [11]. У школах, де толерується висміювання, навішування ярликів, публічне приниження учнів або авторитарний стиль спілкування дорослих із дітьми, ризик нормалізації насильства суттєво зростає. Як зазначає Є. Дубровська, діти швидко засвоюють неписані правила шкільного життя, тому бездіяльність педагогів у ситуаціях приниження часто інтерпретується як допустимість агресивної поведінки [9]. У таких умовах булінг

набуває системного характеру та сприймається як звичайна форма взаємодії. Натомість у середовищі, де підтримується культура поваги, відкритого діалогу та взаємної відповідальності, знижується ймовірність закріплення агресивних моделей поведінки.

Важливим чинником профілактики булінгу виступає педагогічна позиція вчителя та загальна культура взаємодії у педагогічному колективі. С. П. Дубовик наголошує, що системна профілактика насильства в школі потребує узгоджених дій адміністрації, педагогів і фахівців соціально-психологічної служби [8]. J. Farley доводить, що активність учителя у реагуванні на булінг залежить від рівня підтримки з боку адміністрації та колективу [45]. S. M. Fischer підкреслює, що впевненість педагога у власній здатності впливати на ситуацію суттєво підвищує ефективність втручання [47]. За умов, коли педагог демонструє повагу до учнів, послідовність у діях і готовність захищати права дитини, формується безпечне середовище, яке не допускає закріплення насильницьких практик.

Суттєву роль у профілактиці булінгу відіграє включеність учнів у соціальне життя школи та формування їхньої відповідальності за власну поведінку. О. П. Берзіня пов'язує ефективність профілактики з розвитком соціальних навичок, здатності до співпереживання та усвідомлення наслідків власних дій [2]. І. П. Костікова акцентує на формуванні морального досвіду підлітків, який реалізується через практичну участь у спільній діяльності [14]. А. Arënliu доводить, що активізація ролі учнівського колективу значно підвищує ефективність профілактики, оскільки саме позиція свідків часто визначає динаміку булінгу [37]. У середовищі, де учні мають можливість впливати на правила взаємодії, знижується рівень агресії та підвищується відповідальність за підтримання безпечного простору.

За даними міжнародних і національних досліджень, проблема булінгу залишається актуальною для українських шкіл, що підтверджує необхідність удосконалення освітнього середовища. Зокрема, за результатами досліджень UNICEF Україна значна частка учнів регулярно стикається з вербальними та соціальними формами булінгу, а також із проявами кібербулінгу, що свідчить про

поширеність як відкритих, так і прихованих форм насильства [41]. Найчастіше фіксуються образи, приниження та соціальна ізоляція, що негативно впливає на психоемоційний стан дитини, її навчальну мотивацію та соціальну адаптацію. Аналіз цих даних дозволяє стверджувати, що булінг має системний характер і потребує комплексного підходу до профілактики, який має бути інтегрований у саме освітнє середовище, а не обмежуватися окремими заходами.

Отже, освітнє середовище школи виступає визначальним чинником профілактики булінгу, оскільки саме в ньому формуються соціальні норми, поведінкові моделі та ціннісні орієнтації учнів. Якість організації взаємодії між учасниками освітнього процесу, рівень психологічної безпеки, стиль педагогічного впливу та ступінь включеності учнів у шкільне життя безпосередньо впливають на поширеність булінгу. Системний підхід до формування освітнього середовища, що базується на принципах гуманізму, партнерства, інклюзивності та відповідальності, створює умови для ефективної профілактики насильства. У свою чергу, ігнорування цих аспектів призводить до закріплення агресивних моделей поведінки та зростання рівня булінгу.

1.2. Поняття, види, причини та наслідки булінгу в шкільному середовищі

Булінг у шкільному середовищі є складним соціально-психологічним явищем, яке набуває особливої актуальності в умовах сучасного освітнього простору, оскільки безпосередньо впливає на безпеку, психологічний комфорт та соціалізацію учнів. У науковій літературі булінг розглядається як систематична форма агресивної поведінки, що передбачає наявність дисбалансу сил між учасниками взаємодії та спрямована на приниження, ізоляцію або завдання шкоди іншій особі. О. О. Кравченко визначає булінг як форму девіантної поведінки, що виникає в процесі міжособистісної взаємодії та підтримується соціальним середовищем [15]. Водночас у законодавстві України булінг трактується як дії або бездіяльність учасників освітнього процесу, що мають систематичний характер і призводять до фізичної або психологічної шкоди [25]. Таким чином, булінг

доцільно розглядати як комплексне явище, що формується під впливом як індивідуальних, так і соціальних чинників.

Структура булінгу передбачає наявність кількох ключових ролей, серед яких виділяють агресора, жертву та свідків. Агресор прагне домінування та самоствердження за рахунок іншої особи, жертва характеризується підвищеною вразливістю або соціальною ізольованістю, тоді як свідки відіграють важливу роль у підтримці або припиненні булінгу. Як зазначають Т. І. Корнієнко і Н. І. Чернишова, саме позиція свідків часто визначає, чи буде агресивна поведінка продовжуватися, адже байдужість або мовчазна підтримка сприяють її закріпленню [12]. У цьому контексті булінг слід розглядати як групове явище, що формується в межах соціальної структури класу, а не лише як конфлікт між двома учнями.

Булінг проявляється у різних формах, що відрізняються за способом впливу на жертву. До основних видів булінгу належать фізичний, вербальний, соціальний та кібербулінг. Фізичний булінг включає прямий тілесний вплив, зокрема удари, штовхання або псування особистих речей. Вербальний булінг проявляється у формі образ, принижень, погроз і систематичного висміювання. Соціальний булінг передбачає ізоляцію, ігнорування, поширення чуток та маніпуляцію міжособистісними зв'язками. Особливої актуальності набуває кібербулінг, який здійснюється через цифрові платформи та характеризується анонімністю і швидкістю поширення інформації. За даними UNICEF Україна, найбільш поширеними є саме вербальні та соціальні форми булінгу, тоді як кібербулінг демонструє стійку тенденцію до зростання у зв'язку з активним використанням соціальних мереж учнями [41]. Поєднання офлайн і онлайн форм насильства значно посилює негативний вплив на жертву, оскільки агресія набуває безперервного характеру.

Причини виникнення булінгу мають комплексний і багаторівневий характер. На індивідуальному рівні важливу роль відіграють особистісні характеристики учнів, такі як низька самооцінка, емоційна нестабільність, імпульсивність або прагнення до домінування. Сімейні чинники включають стиль виховання, рівень емоційної підтримки та характер взаємин у родині. Як зазначають Т. В. Пайос і М.

А. Салюк, дефіцит уваги з боку батьків або жорсткі виховні практики можуть сприяти формуванню агресивної поведінки [24]. Водночас шкільне середовище відіграє не менш значущу роль: толерування приниження, відсутність чітких правил реагування на булінг, авторитарний стиль взаємодії педагогів з учнями сприяють закріпленню насильницьких моделей поведінки. У школах, де допускається висміювання, навішування ярликів або публічне приниження учнів, ризик нормалізації булінгу суттєво зростає. Суспільні чинники також мають значення, зокрема поширення агресивних моделей поведінки в медіа та соціальних мережах.

Наслідки булінгу є глибокими та довготривалими, впливаючи на всі аспекти розвитку особистості. Жертви булінгу часто стикаються з підвищеним рівнем тривожності, депресивними станами, зниженням самооцінки та труднощами соціальної адаптації. За результатами досліджень UNICEF, значна частина учнів пропускає школу через страх, що негативно впливає на їхню навчальну успішність [41]. Агресори також зазнають негативних наслідків, оскільки їхня поведінка може трансформуватися у стійкі антисоціальні моделі та правопорушення в майбутньому. Свідки булінгу переживають почуття страху, безпорадності та морального дискомфорту, що впливає на формування їхніх ціннісних орієнтацій.

Отже, булінг у шкільному середовищі є складним багатофакторним явищем, що проявляється у різних формах і має серйозні наслідки для розвитку особистості та функціонування освітнього середовища. Його виникнення зумовлене поєднанням індивідуальних, сімейних, шкільних і соціальних чинників, що потребує комплексного підходу до профілактики. Розуміння сутності, видів, причин і наслідків булінгу створює теоретичну основу для обґрунтування ролі соціальної роботи у його попередженні.

1.3 Роль соціальної роботи у профілактиці булінгу

Соціальний педагог у сучасному закладі загальної середньої освіти є центральною фігурою системи профілактики булінгу, виконуючи функції

координатора, фасилітатора, медіатора, діагноста, тренера та захисника прав дитини. Відповідно до Професійного стандарту «Соціальний педагог» (2021) та Положення про психологічну службу в системі освіти України (Наказ МОН № 609 від 22.06.2021), соціальний педагог відповідає за створення безпечного освітнього середовища, своєчасне виявлення, реагування та профілактику всіх форм насильства, зокрема булінгу. Такий підхід визначає його ключову роль у формуванні системної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Діяльність соціального педагога в контексті протидії булінгу охоплює широкий спектр напрямів. Насамперед це діагностика соціально-психологічного клімату класу та рівня булінгу через щорічне анонімне анкетування, соціометрію, спостереження та індивідуальні бесіди. Соціальний педагог бере активну участь у розробці та впровадженні шкільної політики протидії булінгу, організації систематичних занять з соціально-емоційного навчання для учнів усіх класів, а також у підготовці та супервізії педагогічного колективу з питань виявлення й реагування на насильство. Важливою складовою його діяльності є індивідуальна робота з жертвами, агресорами та їхніми сім'ями, медіація конфліктів, проведення відновних кіл і впровадження практик відновного правосуддя. Соціальний педагог забезпечує співпрацю з ювенальною превенцією, службами у справах дітей, центрами соціальних служб, а також здійснює просвітницьку роботу з батьками через семінари, тренінги та індивідуальні консультації. Не менш значущим є ведення документації, зокрема журналу випадків булінгу та індивідуальних карток соціального супроводу.

Соціальний педагог виступає фактично єдиним фахівцем у школі зі спеціальною підготовкою у сфері соціальної роботи, психології девіантної поведінки, медіації та відновних практик. Водночас, за даними Міністерства освіти і науки України (2024), лише 38 % закладів освіти мають повноцінну посаду соціального педагога, що суттєво обмежує можливості системної профілактики булінгу. У школах, де соціальна робота здійснюється системно, рівень виявлення та вирішення випадків булінгу зростає на 65–80 %, а кількість повторних випадків

суттєво зменшується, що підтверджується результатами пілотних програм, зокрема «Друг» (2020–2025).

Ефективність діяльності соціального педагога значною мірою залежить від рівня його професійної компетентності, підтримки адміністрації закладу освіти, наявності необхідних ресурсів (окремий кабінет, методичні матеріали, доступ до супервізії), а також тісної співпраці з практичним психологом і класними керівниками. Досвід впровадження програм «Друг» та KiVa демонструє, що за умов належної підготовки та системної роботи соціальний педагог здатен знизити рівень булінгу в закладі освіти на 30–45 % протягом кількох років.

Соціальна робота з профілактики булінгу охоплює всіх учасників освітнього процесу – учнів, педагогів, батьків і адміністрацію – і реалізується на рівнях універсальної, селективної та індикуваної профілактики. Універсальна профілактика передбачає систематичні заняття з соціально-емоційного навчання, проведення тематичних днів, реалізацію шкільних проєктів та підготовку медіаторів-ровесників, що сприяє зниженню рівня булінгу в середньому на 20–30 %. Селективна профілактика спрямована на роботу з групами ризику і дозволяє зменшити ймовірність залучення таких учнів до булінгу на 40–50 %. Індикувана профілактика включає індивідуальний супровід жертв і агресорів, медіацію та відновні практики, що забезпечують зниження повторних випадків булінгу приблизно на 70 %, що підтверджується дослідженнями UNICEF [41].

З педагогами проводиться базове навчання з питань протидії булінгу, а також поглиблені тренінги з медіації, позитивної дисципліни та ненасильницької комунікації. Важливе значення мають регулярні супервізійні зустрічі та створення команд швидкого реагування в закладі освіти. З батьками організовуються просвітницькі заходи, спрямовані на формування конструктивних моделей виховання, а також індивідуальні консультації та спільні заходи, що сприяють підвищенню рівня їхньої залученості до профілактики булінгу.

Методи соціальної роботи включають групові (тренінги, рольові ігри, дискусії, відновні кола), індивідуальні (бесіда, консультування, соціальний супровід), соціально-проєктні (інформаційні кампанії, соціальна реклама),

медіаційні (переговори, відновне правосуддя) та діагностичні (анкетування, соціометрія, спостереження). Особливо ефективними є відновні практики, зокрема круги порозуміння, медіація між учасниками конфлікту та сімейні конференції, які сприяють відновленню соціальних зв'язків і відповідальності за власну поведінку.

Сучасний стан соціальної роботи в українських школах характеризується низкою проблем, серед яких недостатня кількість соціальних педагогів, низький рівень оплати праці, обмежені можливості професійної підготовки та слабка матеріально-технічна база. Це часто призводить до формального підходу до профілактики булінгу. Водночас прийняття законодавчих актів, зокрема Закону № 2657-VIII, впровадження Концепції Нової української школи та реалізація пілотних програм створили передумови для розвитку системної профілактики.

Перспективними напрямками розвитку соціальної роботи у сфері профілактики булінгу є запровадження посади соціального педагога в кожному закладі освіти, створення регіональних центрів підготовки фахівців, розробка спеціалізованих освітніх програм, інтеграція доказових профілактичних програм, формування єдиної системи моніторингу та посилення міжвідомчої взаємодії. За умов реалізації зазначених заходів можливе зниження рівня булінгу на 40–50 % протягом наступних років.

Отже, соціальна робота є ключовим інструментом створення безпечного освітнього середовища, а її системний розвиток має стати пріоритетним напрямом державної освітньої політики.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено теоретичне осмислення проблеми соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі через аналіз освітнього середовища, сутності булінгу та ролі соціальної роботи у його попередженні. Узагальнення наукових підходів дозволило розкрити освітнє середовище школи як складну соціально-педагогічну систему, що охоплює сукупність організаційних, психологічних, комунікативних і ціннісних чинників, які визначають характер

взаємодії учасників освітнього процесу. Доведено, що якість освітнього середовища безпосередньо впливає на рівень безпеки, психологічного комфорту та міжособистісних відносин у школі, а отже виступає важливим фактором попередження булінгу. Виявлено, що формування сприятливого шкільного клімату, заснованого на довірі, взаємоповазі та підтримці, значно знижує ризики виникнення агресивної поведінки серед учнів.

У ході дослідження було проаналізовано сутність булінгу як соціально-психологічного явища, що характеризується систематичністю, навмисністю та нерівністю сил між учасниками взаємодії. Визначено основні види булінгу, серед яких вербальний, фізичний, соціальний та кібербулінг, а також встановлено їх специфіку прояву в умовах шкільного середовища. Проаналізовано причини виникнення булінгу, які мають комплексний характер і пов'язані з індивідуальними особливостями учнів, особливостями сімейного виховання, груповою динамікою та характеристиками освітнього середовища. Розкрито негативні наслідки булінгу, які проявляються у порушенні емоційного стану, зниженні навчальної мотивації, формуванні девіантних моделей поведінки та погіршенні соціальної адаптації учнів.

Теоретичний аналіз дозволив визначити роль соціальної роботи у профілактиці булінгу як системної діяльності, спрямованої на попередження, виявлення та подолання проявів насильства в учнівському середовищі. Встановлено, що ефективна профілактика передбачає реалізацію комплексу заходів, орієнтованих на формування соціально-емоційних компетентностей, розвиток навичок конструктивної комунікації та підвищення рівня соціальної відповідальності учнів. Важливе значення має координація діяльності соціального педагога, психолога, педагогічного колективу та батьків, що забезпечує цілісність профілактичного впливу. Доведено, що соціальна робота у школі повинна мати системний, превентивний характер і бути інтегрованою у загальну освітню політику закладу.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Міжнародний досвід профілактики булінгу та провідні моделі

Міжнародний досвід профілактики булінгу в шкільному середовищі представлений комплексом ефективних соціально-педагогічних програм, які пройшли тривалу апробацію та довели свою результативність у різних соціокультурних умовах. У сучасному науковому дискурсі такі програми розглядаються як складові системи соціальної роботи в закладах освіти, що забезпечують комплексний вплив на поведінку учнів і соціально-психологічний клімат колективу. Їх реалізація спрямована не лише на зниження рівня булінгу, а й на формування безпечного, інклюзивного та підтримуючого освітнього середовища. Важливою характеристикою цих моделей є їх системність, що передбачає охоплення всіх рівнів взаємодії – від індивідуального до інституційного. У межах соціальної роботи такі програми інтегрують профілактичні, корекційні та просвітницькі заходи, що дозволяє досягати довготривалих результатів. Водночас ефективність їх впровадження значною мірою залежить від підготовки фахівців, зокрема соціальних педагогів, а також від рівня організації міжвідомчої взаємодії. Таким чином, міжнародні програми профілактики булінгу виступають не окремими ініціативами, а складовою системної соціальної політики у сфері освіти.

Більшість міжнародних програм профілактики булінгу реалізуються як комплексні соціально-педагогічні проєкти, побудовані на чіткій логічній моделі, яка відображає причинно-наслідкові зв'язки між проблемою, цільовими групами, метою, завданнями та очікуваними результатами. Така модель дозволяє структурувати процес втручання та забезпечити його поетапну реалізацію. У межах цієї логіки визначаються ключові напрями діяльності, ресурси, індикатори ефективності та механізми моніторингу результатів. Логічна модель також забезпечує можливість оцінювання як короткострокових, так і довгострокових змін

у поведінці учнів та культурі освітнього середовища. Вона відіграє важливу роль у плануванні соціально-профілактичної роботи, оскільки дозволяє узгодити діяльність різних суб'єктів освітнього процесу. Для соціального педагога така модель є інструментом організації системної роботи, що охоплює діагностику, профілактику та супровід. Отже, логічна модель виступає основою ефективної реалізації програм профілактики булінгу.

Теоретичні засади міжнародних програм профілактики булінгу базуються на інтегративному підході, що поєднує низку сучасних наукових концепцій. Однією з ключових є екологічна модель розвитку Urie Bronfenbrenner, яка розглядає поведінку дитини як результат взаємодії різних соціальних систем. У межах цієї моделі виділяються рівні мікросистеми, мезосистеми, екзосистеми та макросистеми, що дозволяє комплексно аналізувати фактори виникнення булінгу. Такий підхід підкреслює, що проблема булінгу не є індивідуальною, а формується у контексті соціальних взаємодій. Саме тому профілактика має здійснюватися одночасно на всіх рівнях середовища. Важливим доповненням є Social Learning Theory, розроблена Albert Bandura, яка пояснює формування поведінки через спостереження та наслідування. Це означає, що діти засвоюють як агресивні, так і просоціальні моделі поведінки залежно від середовища. У зв'язку з цим ключовим завданням соціальної роботи є створення позитивних моделей взаємодії в освітньому середовищі.

У сучасних міжнародних програмах важливе місце займає концепція соціально-емоційного навчання, розроблена CASEL. Вона передбачає розвиток у дітей таких компетентностей, як самосвідомість, саморегуляція, соціальна свідомість, навички взаємодії та відповідальне прийняття рішень. Формування цих навичок сприяє зниженню агресивної поведінки та розвитку емпатії. Дослідження свідчать, що системне впровадження SEL дозволяє зменшити рівень агресії на 20–30 % та підвищити академічну успішність учнів. У межах соціальної роботи SEL виступає одним із ключових інструментів первинної профілактики. Додатково важливим є підхід резиліентності, представлений працями Emmy Werner та Michael Rutter. Він акцентує увагу на розвитку захисних факторів особистості, що

дозволяють дитині протистояти негативним впливам середовища. Таким чином, сучасні програми поєднують розвиток навичок і зміцнення особистісних ресурсів.

Суттєве значення у профілактиці булінгу мають відновні підходи, які активно інтегруються у міжнародні програми. Їх основною ідеєю є відновлення порушених соціальних зв'язків між учасниками конфлікту замість застосування каральних заходів. У практиці соціальної роботи це реалізується через медіацію, круги порозуміння та сімейні конференції. Такі підходи сприяють формуванню відповідальності за власну поведінку та розвитку навичок конструктивного вирішення конфліктів. Дослідження показують, що використання відновних практик дозволяє значно знизити рівень повторних випадків булінгу. Крім того, вони позитивно впливають на загальний соціально-психологічний клімат у школі. Соціальний педагог у цьому процесі виступає посередником і фасилітатором взаємодії. Отже, відновні практики є важливою складовою сучасної соціальної профілактики.

Серед найбільш ефективних міжнародних програм варто виділити Olweus Bullying Prevention Program, яка базується на системному підході та передбачає втручання на різних рівнях. Вона включає створення шкільної політики, проведення класних занять, індивідуальну роботу та взаємодію з батьками. Результати досліджень свідчать про зниження рівня булінгу на 20–23 %. Значну ефективність демонструє також фінська програма KiVa, яка акцентує увагу на ролі свідків булінгу. Її впровадження дозволяє знизити рівень булінгу на 30–40 %. У США поширеною є програма Second Step, спрямована на розвиток соціально-емоційних навичок, яка забезпечує зниження агресії приблизно на 25 %. У Великій Британії реалізується програма SEAL, що сприяє розвитку емоційного інтелекту та зменшує прояви булінгу. Австралійська програма Friendly Schools та канадська PREVNet також демонструють високі результати завдяки системному підходу. Усі ці моделі активно інтегрують елементи соціальної роботи.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє визначити спільні характеристики ефективних програм профілактики булінгу. До них належать системність, багаторівневність, орієнтація на всіх учасників освітнього процесу, використання

доказових методів та постійний моніторинг результатів. Водночас найбільш ефективним є поєднання соціально-емоційного навчання та відновних практик, що забезпечує комплексний вплив на поведінку учнів. У контексті соціальної роботи це означає необхідність інтеграції різних підходів у єдину систему профілактики. Такий підхід дозволяє не лише реагувати на випадки булінгу, а й запобігати їх виникненню. Отже, ефективність профілактики залежить від комплексності та системності заходів.

В Україні спостерігається поступова адаптація міжнародного досвіду, зокрема через впровадження програм «Друг», «Левеня» та «Здорові емоції». Результати реалізації програми «Друг» засвідчили підвищення рівня емпатії та активності свідків булінгу. Водночас впровадження сучасних підходів супроводжується рядом проблем, серед яких недостатня кількість соціальних педагогів, обмежене фінансування та низький рівень підготовки кадрів. Значною перешкодою також є недостатня залученість батьків та слабка міжвідомча взаємодія. Це зумовлює фрагментарність профілактичної діяльності та обмежує її ефективність. Разом з тим успішні пілотні проєкти доводять можливість досягнення позитивних результатів. Подальший розвиток залежить від системного впровадження міжнародних підходів.

Отже, міжнародний досвід свідчить, що ефективна профілактика булінгу можлива лише за умов системної організації соціальної роботи, інтеграції соціально-емоційного навчання та відновних практик, а також активної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Адаптація цих моделей до українського контексту має стати основою вдосконалення системи соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

2.2. Розробка структури та змісту програми соціальної профілактики булінгу

Розробка програми соціальної профілактики булінгу в закладах загальної середньої освіти ґрунтується на поєднанні міжнародного досвіду, сучасних

теоретичних підходів та специфіки українського освітнього середовища. У межах дослідження було розроблено комплексну соціально-педагогічну програму (див. додаток А) яка орієнтована на системне зниження рівня булінгу та формування безпечного освітнього середовища. Програма базується на принципах системності, міжсекторальної взаємодії, доказовості, орієнтації на потреби учасників освітнього процесу та безперервного моніторингу результатів. Вона передбачає інтеграцію соціально-емоційного навчання, відновних практик та соціально-педагогічного супроводу. Особлива увага приділяється ролі соціального педагога як координатора програми та ключового суб'єкта соціальної профілактики. Запропонована структура дозволяє охопити всі рівні профілактики – універсальний, селективний та індикуваний. Водночас програма враховує вікові, соціальні та організаційні особливості функціонування закладів освіти. Таким чином, її реалізація спрямована не лише на реагування на випадки булінгу, а й на запобігання їх виникненню.

Структурно програма складається з п'яти взаємопов'язаних блоків: організаційно-управлінського, діагностично-моніторингового, просвітницько-тренінгового, корекційно-відновного та інформаційно-ресурсного. Організаційно-управлінський блок передбачає створення шкільної команди протидії булінгу, розробку та впровадження внутрішньої політики закладу освіти, а також планування профілактичної діяльності. Саме цей блок забезпечує інституційне підґрунтя реалізації програми та визначає відповідальних осіб. Діагностично-моніторинговий блок спрямований на систематичне виявлення рівня булінгу, аналіз соціально-психологічного клімату та оцінювання ефективності впроваджених заходів. Він включає використання стандартизованих методик, соціометричних досліджень та ведення документації випадків булінгу. Це дозволяє своєчасно реагувати на проблеми та коригувати профілактичну діяльність. Таким чином, перші два блоки забезпечують організаційну та аналітичну основу програми.

Просвітницько-тренінговий блок є центральним у реалізації програми, оскільки спрямований на формування соціально-емоційних компетентностей

учнів, педагогів та батьків. Він передбачає систематичне проведення занять із соціально-емоційного навчання, тренінгів для педагогічного колективу та інформаційно-просвітницьких заходів для батьків. Важливим елементом є підготовка медіаторів-ровесників, які виступають активними учасниками профілактики булінгу. Такий підхід дозволяє формувати культуру ненасильницької взаємодії та підвищувати рівень відповідальності учнів. Корекційно-відновний блок спрямований на роботу з уже наявними випадками булінгу та включає застосування медіації, проведення відновних кіл, індивідуальну роботу з учасниками конфлікту та сімейні конференції. Його реалізація забезпечує не лише вирішення конфліктів, а й запобігання їх повторенню. Таким чином, зазначені блоки формують практичну складову соціальної профілактики.

Інформаційно-ресурсний блок програми передбачає створення умов для доступу учасників освітнього процесу до необхідної інформації та підтримки. Це включає організацію «куточків довіри», функціонування онлайн-платформ, розробку методичних матеріалів та забезпечення можливості звернення за допомогою. Важливою складовою є інформування учнів і батьків про механізми реагування на випадки булінгу. Реалізація цього блоку сприяє підвищенню обізнаності та формуванню довіри до системи соціальної підтримки. Крім того, він забезпечує прозорість і відкритість профілактичної діяльності закладу освіти. У контексті соціальної роботи цей блок виконує функцію ресурсного забезпечення та комунікації. Таким чином, інформаційна складова є важливим елементом ефективної профілактики.

Запропонована програма передбачає чітке визначення індикаторів ефективності, що дозволяє оцінювати її результативність у динаміці. Серед ключових показників визначено зниження рівня булінгу на 10–15 % щороку, зростання активності свідків до 65 %, підвищення рівня підготовки педагогів та зменшення кількості повторних випадків конфліктів. Також важливим індикатором є рівень залученості батьків та учнів до профілактичної діяльності. Систематичний моніторинг дозволяє своєчасно виявляти проблемні аспекти та коригувати програму. Це забезпечує її адаптивність до умов конкретного закладу освіти. Усі

кількісні та якісні показники узгоджуються з логічною моделлю програми. Таким чином, оцінювання ефективності виступає невід'ємною складовою соціальної профілактики.

Розроблена програма представлена у структурованому вигляді в Додатку А, де детально відображено її блоки, зміст, терміни реалізації, відповідальних осіб та ключові показники ефективності. Вона може адаптуватися до типу закладу освіти, регіональних особливостей та наявних ресурсів. Практична цінність програми полягає у можливості її впровадження як на рівні окремого закладу освіти, так і на рівні територіальної громади. Її реалізація сприятиме формуванню безпечного освітнього середовища, зниженню рівня булінгу та підвищенню якості соціальної роботи в школі. Отже, запропонована структура програми відповідає сучасним вимогам соціальної профілактики та може бути використана як ефективний інструмент протидії булінгу.

2.3. Методи та форми профілактичної роботи з учнями, педагогами і батьками.

У системі соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі особливе місце належить методам і формам роботи, спрямованим на всіх учасників освітнього процесу. Саме їх комплексне поєднання забезпечує не лише своєчасне реагування на прояви насильства, а й формування стійкої культури безпечної взаємодії в закладі освіти. Профілактична робота має будуватися з урахуванням багаторівневої природи булінгу, його соціально-психологічних причин, а також вікових особливостей дітей і підлітків. З огляду на це в сучасній практиці виокремлюють універсальну, селективну та індикувану профілактику, кожна з яких має власне призначення, цільові групи, методи та очікувані результати. Такий поділ дозволяє системно організувати профілактичну діяльність і забезпечити її адресність. Універсальна профілактика охоплює весь учнівський колектив, селективна спрямована на групи ризику, а індикувана застосовується у випадках уже виявленого булінгу. Водночас найбільшої результативності можна досягти

лише за умови їх поєднання в межах єдиної соціально-педагогічної стратегії. Саме тому методи й форми профілактичної роботи доцільно розглядати не ізольовано, а як взаємодоповнювальні елементи цілісної системи соціальної профілактики.

Універсальна профілактика булінгу є найбільш ефективною та економічно доцільною стратегією, оскільки спрямована на всіх учнів закладу освіти незалежно від індивідуального рівня ризику. Її основна мета полягає у формуванні просоціальних норм поведінки, культури поваги до іншого, розвитку навичок конструктивної взаємодії та створенні атмосфери нульової толерантності до будь-яких проявів насильства в шкільному середовищі. Такий підхід спирається на принцип превентивності, за якого профілактичні заходи впроваджуються ще до виникнення проблеми, що дає змогу запобігти її поширенню на системному рівні. Ефективність універсальної профілактики зумовлена тим, що вона формує спільні правила взаємодії для всіх учасників освітнього процесу. Крім того, саме цей рівень профілактики створює основу для подальшої селективної та індикуваної роботи. За відсутності такого базового рівня точкові втручання мають значно нижчу результативність. Універсальна профілактика дає змогу не лише зменшити ризик виникнення булінгу, а й посилити соціальну згуртованість учнівського колективу. У межах соціальної роботи вона виконує функцію первинного попередження та закладає підґрунтя для безпечного освітнього середовища.

Принципи універсальної профілактики включають системність і безперервність упродовж усього періоду навчання в школі, залучення всіх суб'єктів освітнього процесу, використання доказових методів, підтверджених міжнародними дослідженнями, а також обов'язкову вікову відповідність змісту заходів. Реалізація цих принципів забезпечує формування єдиного підтримуючого середовища, у якому просоціальна поведінка закріплюється як норма, а прояви агресії сприймаються як неприпустимі. У такій моделі профілактика перестає бути епізодичним набором виховних акцій і перетворюється на постійний компонент шкільного життя. Велике значення має узгодженість дій адміністрації, педагогів, соціального педагога, практичного психолога та батьків. Лише за таких умов учень отримує послідовні сигнали щодо допустимих і недопустимих форм поведінки.

Універсальна профілактика також передбачає створення позитивної комунікативної атмосфери, де повага, взаємодопомога та емпатія є повсякденною практикою. Саме такий характер роботи дає змогу знижувати рівень латентної агресії та попереджати її перехід у системне цькування. Отже, принципи універсальної профілактики визначають її як базовий рівень усієї системи протидії булінгу.

Серед ключових форм і методів універсальної профілактики провідне місце посідають систематичні заняття з соціально-емоційного навчання за моделлю CASEL, які проводяться не менше 20–25 годин на рік і охоплюють розвиток самосвідомості, саморегуляції, соціальної свідомості, навичок взаємин та відповідального прийняття рішень. Важливо, що тематика протидії булінгу інтегрується не лише в окремі виховні години, а й у повсякденний навчальний процес через громадянську освіту, основи здоров'я, літературу, мистецтво та інші предмети. Така інтеграція дозволяє формувати цінності толерантності й ненасильницької комунікації не ситуативно, а системно. Значний потенціал мають також загальношкільні тематичні дні й тижні, серед яких День толерантності, День доброти, Тиждень безпеки в Інтернеті та День солідарності проти булінгу 19 листопада. У межах таких ініціатив проводяться спільні акції, дискусії, творчі конкурси, інформаційні кампанії та інтерактивні заходи, що сприяють активному включенню учнів. Додаткове значення мають просвітницькі флешмоби, створення плакатів, відеороликів і соціальної реклами, які формують у дітей позицію неприйняття насильства. Такі форми роботи забезпечують високу залученість учнів і дають можливість закріпити просоціальні моделі поведінки на рівні шкільної культури. Саме тому універсальні методи профілактики доцільно розглядати як основу зміни ціннісного поля шкільного середовища.

Постійне функціонування «куточків довіри», скриньок для анонімних звернень, шкільних інформаційних стендів і гарячих ліній створює канали для швидкого реагування на потенційні проблеми та дає учням відчуття доступності допомоги. Водночас важливим чинником ефективної профілактики є активне залучення учнів до самоврядування, волонтерських ініціатив та підготовки

медіаторів-ровесників. Саме така участь формує в підлітків почуття відповідальності, лідерства та соціальної причетності. Позитивна дисципліна з чіткими правилами поведінки, розробленими спільно з учнями та батьками, забезпечує передбачуваність, справедливість і зрозумілість шкільних норм. У межах соціальної профілактики це особливо важливо, оскільки правила, створені за участю дітей, сприймаються ними як більш легітимні та значущі. За даними метааналізу Durlak et al. 2022, універсальні SEL-програми знижують рівень агресивної поведінки на 23–27 %, підвищують емпатію на 18–22 % і покращують академічні показники на 11 % [35]. Аналіз ефективності універсальних методів свідчить, що систематичне SEL, програми медіаторів-ровесників, позитивна дисципліна та тематичні кампанії мають різний рівень ресурсних витрат, однак усі демонструють позитивний профілактичний ефект. Отже, універсальна профілактика є фундаментом ефективної системи протидії булінгу, без якого селективні та індикувані заходи не забезпечують стійкого результату.

Селективна профілактика спрямована на групи учнів із підвищеним ризиком булінгу, серед яких діти з низькою самооцінкою, імпульсивною поведінкою, труднощами соціальної адаптації, сімейними проблемами, особливими освітніми потребами або статусом внутрішньо переміщених осіб чи мігрантів. Її завдання полягає в попередженні переходу ризику в реальну булінгову поведінку або в закріпленій статус жертви. У межах цього рівня роботи особливого значення набуває раннє виявлення вразливих учнів та організація підтримуючого мікросередовища. Селективна профілактика включає спеціальні тренінгові групи тривалістю 10–15 занять, програми підтримки соціалізації для новоприбулих учнів, клуби за інтересами для дітей, які відчувають ізоляцію, а також програми менторства, де старші учні допомагають молодшим адаптуватися до шкільного життя. Такі заходи сприяють розвитку захисних факторів, посиленню відчуття приналежності до колективу та формуванню досвіду безпечної взаємодії. У практиці соціальної роботи саме селективна профілактика дозволяє працювати з ризиками до того, як вони набудуть відкритої деструктивної форми. Завдяки цьому зменшується кількість учнів, які можуть стати або жертвами, або агресорами. Отже,

селективна профілактика є проміжною, але надзвичайно важливою ланкою між загальношкільною профілактикою та адресним втручанням.

Індикована профілактика застосовується стосовно учнів, які вже стали жертвами або агресорами, і спрямована на подолання наслідків булінгу та запобігання його повторенню. Для жертв така робота передбачає індивідуальні програми підтримки з акцентом на підвищення самооцінки, розвиток асертивності, формування соціальних навичок і відновлення відчуття безпеки. Для агресорів використовуються корекційні програми, що включають тренінги саморегуляції, управління гнівом, розвиток емпатії та формування альтернативних способів самоствердження. Окреме місце посідають відновні практики, зокрема медіація між жертвою та агресором, круги порозуміння та сімейні конференції. У складних випадках до роботи залучаються психолог, психіатр, соціальні служби або інші профільні фахівці. За даними ВООЗ 2023, використання медіації дозволяє знизити рівень рецидивів на 70–85 %, тоді як каральні санкції забезпечують лише 15–20 % ефекту [2]. Аналіз ефективності селективних та індикованих методів у 2019–2024 роках показує, що програми підтримки жертв, тренінги саморегуляції для агресорів, круги порозуміння та сімейні конференції суттєво покращують психологічний стан учасників і зменшують імовірність повторного конфлікту. Саме тому індикована профілактика має розглядатися не як разова реакція на інцидент, а як повноцінний напрям соціально-педагогічного супроводу.

Комбінація універсальної, селективної та індикованої профілактики забезпечує максимальний результат, оскільки дозволяє впливати одночасно на загальну культуру закладу освіти, групи ризику та конкретні випадки булінгу. За наявними даними, саме таке поєднання може забезпечити до 45–50 % зниження рівня булінгу, оскільки усуває як фонові передумови насильства, так і його індивідуальні прояви. У цьому контексті соціальна робота виконує інтеграційну функцію, поєднуючи різні рівні втручання в єдину профілактичну систему. Особлива роль належить соціальному педагогу, який координує взаємодію між учнями, вчителями, батьками, адміністрацією та зовнішніми службами. Саме через таку координацію досягається послідовність профілактичної діяльності та її

практична результативність. Розгляд профілактичних методів у відриві один від одного не дає повного уявлення про механізми протидії булінгу. Лише їх поєднання дає змогу забезпечити як запобігання новим випадкам, так і зменшення наслідків уже наявних. Отже, комплексність профілактичної роботи є визначальною умовою її ефективності.

Інноваційні методи профілактики булінгу орієнтовані на використання сучасних технологій для підвищення залученості учнів і розширення можливостей профілактичної роботи. До таких методів належать програми кіберпревенції, віртуальна реальність для розвитку емпатії, гейміфікація, онлайн-платформи та мобільні додатки, а також цифрові інструменти моніторингу ризиків. Найперспективнішими вважаються змішані програми, що поєднують офлайн- та онлайн-компоненти, оскільки вони дають змогу охопити не лише традиційний булінг, а й кібербулінг, який часто залишається поза межами класичних форм профілактичної роботи. Аналіз міжнародних практик свідчить, що програми NoTrap! в Італії, KiVa з онлайн-модулем, VR-рішення для розвитку емпатії, додаток Stopit у США та гейміфіковані моделі Friendly Schools демонструють позитивну динаміку як щодо зниження офлайн-булінгу, так і щодо зменшення проявів кібербулінгу. Особливо ефективними такі інструменти є для підлітків віком 12–17 років, які активно взаємодіють у цифровому середовищі. В українських умовах уже пілтуються онлайн-модулі програми «Друг» та платформа «Стоп булінг», що свідчить про поступове розширення цифрового напрямку соціальної профілактики. Перспективним видається створення національної цифрової платформи із SEL-заняттями, чат-ботом для звернень, аналітикою ризиків і онлайн-курсами для батьків та педагогів. Отже, інноваційні методи не замінюють класичну соціальну роботу, а суттєво розширюють її профілактичні можливості в сучасному освітньому середовищі.

Важливою складовою профілактичної роботи є також діяльність, спрямована на педагогів і батьків, оскільки без їхньої активної участі стійкі зміни в шкільному середовищі є малоймовірними. Для педагогів доцільними є базові та поглиблені тренінги з виявлення булінгу, медіації, позитивної дисципліни, ненасильницької

комунікації та реагування на кризові ситуації. Такі форми роботи підвищують професійну компетентність учителя й зменшують ризик формального або запізненого реагування на прояви насильства. Для батьків ефективними є просвітницькі семінари, тематичні консультації, тренінги з конструктивного виховання, батьківські клуби та спільні шкільні заходи. Участь родини в профілактичній роботі дозволяє забезпечити єдність виховних впливів і знизити ймовірність подвійних стандартів у ставленні до агресивної поведінки. Соціальний педагог у цій взаємодії виступає посередником, консультантом і координатором спільних зусиль школи та сім'ї. Саме тому профілактика булінгу має здійснюватися не лише в учнівському середовищі, а й у ширшому контексті педагогічної та сімейної взаємодії. Така модель роботи забезпечує найбільш стійкий профілактичний ефект.

Отже, методи та форми профілактичної роботи з учнями, педагогами і батьками мають будуватися на принципах системності, багаторівневості, адресності та доказовості. Універсальна профілактика створює базове середовище безпеки, селективна дозволяє працювати з групами ризику, а індикувана забезпечує адресний соціально-педагогічний супровід учасників конкретних випадків булінгу. Інноваційні технології розширюють традиційні форми роботи й дозволяють ефективніше реагувати на сучасні виклики, зокрема кібербулінг. Залучення педагогів і батьків посилює профілактичну систему та забезпечує її стабільність. Поєднання всіх зазначених форм і методів дає змогу формувати у школі культуру поваги, підтримки, відповідальності й ненасильницької взаємодії. Саме така комплексна організація профілактичної роботи відповідає сучасним завданням соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було розкрито методичні засади соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі через аналіз міжнародного досвіду, обґрунтування структури програми соціальної профілактики та визначення методів і форм

профілактичної роботи з основними учасниками освітнього процесу. Узагальнення зарубіжних підходів дало можливість встановити, що найбільш ефективними є моделі, побудовані на засадах системності, багаторівневого втручання, залучення учнів, педагогів, батьків і громади, а також поєднання соціально-емоційного навчання, шкільної політики безпеки та відновних практик. З'ясовано, що міжнародні програми профілактики булінгу базуються на чіткій логічній моделі, яка поєднує визначення проблеми, окреслення цільових груп, формулювання мети й завдань, добір конкретних активностей, оцінку результатів та систему індикаторів ефективності. Така модель дозволяє перетворити профілактику булінгу з набору окремих заходів на цілісну соціально-педагогічну систему, зорієнтовану на довготривалі зміни в культурі шкільного середовища.

У ході аналізу міжнародного досвіду було встановлено, що методично найбільш продуктивними є програми, які спираються на екологічний підхід, теорію соціального навчання, соціально-емоційне навчання та принципи відновного правосуддя. Саме ці теоретичні засади дозволяють розглядати булінг не лише як індивідуальну поведінкову проблему, а як наслідок порушення соціальних взаємодій у шкільному середовищі. Доведено, що ефективність профілактичної роботи істотно зростає за умови розвитку в учнів саморегуляції, емпатії, відповідальності, навичок комунікації та конструктивного розв'язання конфліктів. Аналіз зарубіжних моделей дав підстави стверджувати, що найбільш результативними є ті підходи, які поєднують універсальні профілактичні заходи з адресною підтримкою груп ризику та учасників уже виявлених випадків булінгу. Отримані результати стали методичною основою для проєктування власної програми соціальної профілактики булінгу, адаптованої до умов українського закладу загальної середньої освіти.

У межах другого розділу було розроблено структуру та зміст комплексної програми соціальної профілактики булінгу, що охоплює організаційно-управлінський, діагностично-моніторинговий, просвітницько-тренінговий, корекційно-відновний та інформаційно-ресурсний блоки. Обґрунтовано, що така структура забезпечує цілісність профілактичної роботи, дозволяє поєднати

управлінські, аналітичні, виховні, корекційні й комунікаційні компоненти та створює умови для системного впровадження профілактичної діяльності у школі. Визначено, що ключову роль у реалізації програми відіграє соціальний педагог, який координує взаємодію між адміністрацією, педагогічним колективом, учнями, батьками та зовнішніми соціальними інституціями. Розроблена програма передбачає не лише впровадження профілактичних заходів, а й постійний моніторинг рівня булінгу, оцінювання динаміки змін, коригування змісту діяльності та орієнтацію на досягнення чітко визначених результатів. Це дозволяє розглядати її як практично значущий інструмент організації соціальної профілактики булінгу в шкільному середовищі.

У процесі аналізу методів і форм профілактичної роботи було встановлено, що найбільш доцільною є багаторівнева система заходів, спрямованих на учнів, педагогів і батьків. Універсальна профілактика визначена як базовий рівень, що забезпечує формування просоціальних норм поведінки, культури взаємоповаги й ненасильницької комунікації в масштабах усього закладу освіти. Селективна профілактика дає можливість працювати з групами підвищеного ризику та своєчасно попереджати перехід потенційної вразливості в реальні булінгові прояви. Індикована профілактика орієнтована на адресну допомогу жертвам, агресорам і свідкам булінгу та включає індивідуальний супровід, корекційні програми, медіацію, круги порозуміння й сімейні конференції. Доведено, що саме поєднання цих рівнів забезпечує найвищу ефективність профілактичної роботи, оскільки дозволяє одночасно впливати на загальну шкільну культуру, групові ризики та конкретні випадки насильства.

Отже, проведений аналіз підтвердив, що методичні засади соціальної профілактики булінгу мають будуватися на поєднанні доказових міжнародних підходів, чітко структурованої програми дій та комплексу взаємопов'язаних методів і форм роботи з усіма учасниками освітнього процесу. Соціальна профілактика булінгу в шкільному середовищі набуває найбільшої ефективності тоді, коли вона реалізується системно, безперервно, багаторівнево та з урахуванням особливостей конкретного закладу освіти.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ

3.1. Організація, база дослідження та методи збору даних

Емпіричне дослідження проводилося на базі двох комунальних закладів загальної середньої освіти міста Києва, які забезпечують повний цикл здобуття загальної середньої освіти та мають подібні організаційно-педагогічні умови. Першою базою став Ліцей № 112 імені Т. Шевченка Голосіївського району міста Києва, який спеціалізується на поглибленому вивченні іноземних мов і налічує понад 850 учнів, з них близько 320 навчаються у 5–9 класах. Заклад характеризується сучасною матеріально-технічною базою, високим рівнем кваліфікації педагогічного колективу та активною участю у проєктах з питань інклюзивної освіти та профілактики девіантної поведінки. Другою базою дослідження обрано Гімназію № 87 імені О. П. Довженка, яка спеціалізується на поглибленому вивченні української мови та літератури, має контингент близько 720 учнів, із яких приблизно 290 навчаються у 5–9 класах. Заклад відзначається стабільно високим рівнем академічної успішності, наявністю організованої виховної роботи та досвідом реалізації програм соціально-психологічної підтримки учнів.

Вибір саме цих закладів був зумовлений їхньою організаційною та соціально-демографічною подібністю, що дозволило використати їх як експериментальну та контрольну бази в межах квазіекспериментального дослідження. Ліцей № 112 визначено як експериментальну базу, тоді як Гімназію № 87 – як контрольну. Обидва заклади функціонують в одному адміністративному районі, мають подібні умови навчання, наповнюваність класів і контингент учнів, що забезпечує порівнянність груп і мінімізує вплив зовнішніх факторів. Відбір баз дослідження здійснювався за такими критеріями: наявність учнів 5–9 класів, відсутність системних антибулінгових програм, готовність адміністрації до співпраці,

можливість проведення дослідження в освітньому процесі та загальна порівнянність закладів.

Дослідження проводилося з дотриманням етичних принципів. Участь учнів була добровільною, батьки надали письмову інформовану згоду, а самі учні були поінформовані про мету дослідження та можливість відмовитися від участі. Анкетування та інтерв'ю проводилися анонімно, що забезпечило конфіденційність і щирість відповідей. Вибірка формувалася відповідно до квазіекспериментального підходу і включала експериментальну та контрольну групи. Загальна кількість респондентів становила 480 учнів 5–9 класів. Експериментальна група складалася з 248 учнів, контрольна – з 232.

Соціально-демографічні характеристики вибірки наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Соціально-демографічні характеристики вибірки

Показник	Експериментальна група	Контрольна група	Загальна вибірка
Кількість учнів	248	232	480
Дівчата, % (абс.)	51,2 (127)	50,0 (116)	50,6 (243)
Хлопці, % (абс.)	48,8 (121)	50,0 (116)	49,4 (237)
Середній вік, років	12,8	12,9	12,85
5–6 класи, осіб (%)	98 (39,5)	90 (38,8)	188 (39,2)
7 клас, осіб (%)	52 (21,0)	48 (20,7)	100 (20,8)
8 клас, осіб (%)	49 (19,8)	47 (20,3)	96 (20,0)
9 клас, осіб (%)	49 (19,8)	47 (20,3)	96 (20,0)
Учні з особливими освітніми потребами, %	4,4 (11)	4,3 (10)	4,4 (21)
Середня наповнюваність класу, осіб	25,3	24,8	25,1

Примітка: складено автором за результатами констатувального етапу дослідження (вересень 2025 р.).

Аналіз соціально-демографічних показників свідчить про збалансованість вибірки за статтю, віком та розподілом за класами. Частка дівчат і хлопців є майже рівною, що дозволяє уникнути гендерного перекосу в результатах дослідження. Середній вік респондентів відповідає віковим особливостям середньої школи, коли питання міжособистісних взаємин набувають особливої актуальності. Отже, сформована вибірка є репрезентативною та придатною для дослідження проблеми булінгу.

Для збору емпіричних даних було використано поєднання кількісних і якісних методів, що дозволило отримати комплексне уявлення про досліджуване явище.

Основним методом стало анкетування учнів, яке дало змогу визначити рівень поширеності булінгу, його форми, ролі учасників та типові ситуації виникнення.

Додатково застосовано шкалу шкільного клімату, яка дозволила оцінити рівень безпеки, довіри та загальної атмосфери в закладі освіти.

Важливим інструментом стала соціометрія, яка дала можливість дослідити структуру міжособистісних взаємин у класах, виявити ізольованих учнів та неформальних лідерів, що дозволило не лише зафіксувати наявність булінгу, але й зрозуміти його соціальний контекст.

З метою поглиблення результатів було проведено напівструктуровані інтерв'ю з учнями та педагогами. Вони дозволили отримати більш детальну інформацію про сприйняття булінгу, його причини та можливі шляхи профілактики. Інтерв'ю проводилися індивідуально, у безпечній атмосфері, що сприяло відкритості респондентів.

Основні інструменти дослідження подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Інструменти дослідження

Інструмент	Тип методу	Коротка характеристика	Що дозволяє визначити
Опитувальник (адаптація методики Олвеуса)	кількісний	Анкетування учнів щодо проявів булінгу	Рівень поширеності, форми булінгу, ролі учасників
Шкала шкільного клімату	кількісний	Оцінка атмосфери в закладі освіти	Рівень безпеки, довіри та підтримки
Соціометрія	кількісний	Дослідження взаємин у класі	Статус учнів, мікрогрупи, ізолюваність
Напівструктуроване інтерв'ю	якісний	Бесіди з учнями та педагогами	Ставлення до булінгу, причини, пропозиції

Примітка: складено автором.

Таким чином, організація дослідження, обґрунтований вибір бази, репрезентативна вибірка та використання комплексу методів збору даних забезпечили надійність отриманих результатів і створили основу для подальшого аналізу ефективності програми соціальної профілактики булінгу.

3.2. Результати діагностики рівня булінгу в школі

Емпіричне дослідження проведено з метою експериментальної перевірки ефективності розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу в шкільному середовищі. Дослідження включало констатувальний та формувальний етапи, а також контрольну групу, що дозволило порівняти динаміку показників у процесі впровадження програми.

Дослідження здійснювалося протягом 2025–2026 навчального року на базі двох закладів загальної середньої освіти міста Києва. Вибір закладів був

зумовлений подібністю соціально-економічного статусу учнів, організаційних умов навчання та відсутністю попереднього системного впровадження програм профілактики булінгу.

У дослідженні взяли участь 480 учнів 5–9 класів. Експериментальна група включала 248 учнів, контрольна – 232. Статевий розподіл у групах був приблизно рівномірним, а середній вік учнів становив 12,8–12,9 років, що відповідає віковим особливостям середньої школи.

Критерії включення до вибірки передбачали регулярне відвідування занять, наявність інформованої згоди батьків і самих учнів на участь у дослідженні, а також відсутність попередньої участі в аналогічних профілактичних програмах. Виключення здійснювалося у випадках тривалої відсутності або відмови від участі.

Для збору емпіричних даних було використано комплекс методів, що дозволило отримати всебічну інформацію про прояви булінгу та особливості шкільного середовища. Основним інструментом стало анкетування учнів, спрямоване на визначення частоти булінгу, його форм і ролей учасників. Додатково застосовувалася шкала оцінки шкільного клімату, яка дозволила визначити рівень безпеки, довіри та загальної атмосфери в закладі освіти.

Процедура дослідження складалася з трьох етапів. На констатувальному етапі (вересень 2025 року) було проведено первинну діагностику для визначення вихідного рівня булінгу та характеристик шкільного клімату.

Формувальний етап (жовтень 2025 – березень 2026 року) передбачав впровадження розробленої програми в експериментальній групі, яка включала заняття з розвитку соціально-емоційних навичок, тренінги для педагогів і батьків, а також застосування відновних практик. У контрольній групі профілактична робота здійснювалася у звичайному режимі без спеціальної програми.

На підсумковому етапі (березень 2026 року) було проведено повторну діагностику для оцінки змін у досліджуваних показниках.

Дослідження проводилося з дотриманням етичних норм. Було забезпечено добровільність участі, інформовану згоду батьків і учнів, а також анонімність і

конфіденційність отриманих даних. Учасники мали право відмовитися від участі на будь-якому етапі без негативних наслідків.

Обробка результатів здійснювалася шляхом узагальнення отриманих даних та порівняння показників у динаміці, що дозволило оцінити зміни рівня булінгу та ефективність впровадженої програми. Таблиця 3.3. містить характеристику вибірки дослідження щодо

Таблиця 3.3.

Характеристика вибірки дослідження

Показник	Експериментальна група	Контрольна група	Загальна вибірка
Кількість учнів (N)	248	232	480
Класи	5–9	5–9	5–9
Дівчата (%)	51	50	50,6
Хлопці (%)	49	50	49,4
Середній вік (роки)	12,8	12,9	12,85
Тривалість інтервенції	8 місяців	—	—

Організація дослідження забезпечила надійність отриманих результатів і можливість їх подальшого використання в інших закладах освіти.

Кількісний аналіз результатів анкетування було проведено на основі даних констатувального етапу дослідження (вересень 2025 року). Його метою було визначити рівень поширення булінгу, основні форми його прояву, а також ролі учнів у таких ситуаціях. Порівняння експериментальної та контрольної груп показало, що на початку дослідження їхні показники були майже однаковими, що дозволяє об'єктивно оцінити подальші зміни.

Загальний рівень поширення булінгу у вибірці становив 27,75 %. В експериментальній групі цей показник склав 28,4 %, у контрольній – 27,1 %. Отже, можна стверджувати, що приблизно кожен третій учень стикається з булінгом хоча б раз на місяць. Близько 9,4 % учнів зазначили, що зазнають булінгу регулярно – щотижня або частіше.

Найвищий рівень поширення булінгу зафіксовано серед учнів 7–9 класів (32,1 %), тоді як у 5–6 класах цей показник становить 21,3 %. Така різниця пояснюється віковими особливостями підлітків та ускладненням міжособистісних відносин у старших класах. Хлопці дещо частіше зазнають булінгу, ніж дівчата, однак ця різниця не є суттєвою.

Аналіз форм булінгу показав, що найпоширенішою є вербальна форма (67,3 %), яка проявляється у вигляді образ, глузування та приниження. Досить поширеною є також соціальна форма (53,8 %), що включає ігнорування, виключення з групи та поширення чуток. Кібербулінг становить 22,6 %, що свідчить про активне перенесення конфліктів у цифрове середовище. Фізичний булінг виявлено у 19,2 % випадків, а сексуальний – у 8,1 %.

Дослідження ролей учасників булінгу показало, що найбільшу групу становлять пасивні свідки (57,3 %), тобто учні, які спостерігають за ситуацією, але не втручаються. Активних свідків-оборонців лише 11,9 %, що свідчить про низький рівень готовності учнів підтримувати постраждалих. Частка жертв становить 27,75 %, а агресорів – 16,2 %.

Оцінка шкільного клімату показала середній рівень (3,15 бала з 5). Найнижчі показники пов'язані з почуттям безпеки та довірою до педагогів, що вказує на недостатній рівень психологічного комфорту учнів у школі. Водночас учні, які зазнавали булінгу, оцінюють шкільне середовище значно гірше, ніж інші.

Додатково встановлено, що близько 17,9 % учнів мають ознаки соціальної ізоляваності. Саме ці учні значно частіше стають жертвами булінгу, що свідчить про важливу роль міжособистісних відносин у класі.

Отримані результати свідчать про значне поширення булінгу в шкільному середовищі, переважання прихованих форм насильства та низьку активність учнів у протидії булінгу. Дані з кількісного аналізу узагальнено в таблиці 3.4. нижче

Таблиця 3.4.

Узагальнені результати констатувального етапу дослідження (вересень 2025 р.)

Показник	Значення (%) / бали	Коротка характеристика
Учні, які зазнавали булінгу	27,75 %	Приблизно кожен третій учень стикається з булінгом
Регулярний булінг (щотижня)	9,4 %	Систематичні випадки булінгу
5–6 класи	21,3 %	Нижчий рівень булінгу
7–9 класи	32,1 %	Вищий рівень булінгу
Форми булінгу:		
Вербальна	67,3 %	Найпоширеніша (образи, глузування)
Соціальна	53,8 %	Ігнорування, виключення з групи
Кібербулінг	22,6 %	Онлайн-приниження
Фізична	19,2 %	Штовхання, бійки
Сексуальна	8,1 %	Найменш поширена
Ролі учасників:		
Жертви	27,75 %	Постраждали від булінгу
Агресори	16,2 %	Ініціатори булінгу
Активні свідки	11,9 %	Ті, хто втручається
Пасивні свідки	57,3 %	Не реагують
Шкільний клімат	3,15 / 5	Середній рівень безпеки
Соціальна ізоляваність	17,9 %	Група підвищеного ризику

Якісний аналіз результатів напівструктурованих інтерв'ю здійснювався з метою поглиблення інтерпретації кількісних даних та виявлення суб'єктивних уявлень учасників освітнього процесу щодо феномену булінгу. До вибірки увійшли учні 7–9 класів, які репрезентували різні ролі у ситуаціях булінгу, а також педагогічні працівники, серед яких соціальний педагог, практичний психолог і

класні керівники. Загалом було проаналізовано 14 інтерв'ю, що дозволило сформуванню змістовне уявлення про внутрішню логіку переживання та сприйняття булінгу в шкільному середовищі. Використання напівструктурованого формату забезпечило поєднання стандартизованості та гнучкості дослідницької процедури, що сприяло отриманню розгорнутих і рефлексивних відповідей. Аналітична обробка матеріалу здійснювалася шляхом тематичного кодування, що дозволило виокремити ключові смислові блоки та узагальнити досвід респондентів. Отримані дані розкривають не лише зовнішні прояви булінгу, а й глибинні соціально-психологічні механізми його відтворення. Залучення різних груп учасників освітнього процесу забезпечило багатовимірність аналізу та дозволило зіставити позиції учнів і педагогів.

Аналіз інтерв'ю дозволив виокремити смислове поле, пов'язане з розумінням сутності булінгу, яке характеризується високим рівнем усвідомлення ключових ознак цього явища. Респонденти послідовно відмежовують булінг від ситуативних конфліктів, акцентуючи на його систематичності, цілеспрямованості та асиметрії сил між учасниками взаємодії. Учніські наративи, особливо тих, хто має досвід перебування у ролі жертви, насичені описами емоційних станів, серед яких домінують страх, тривожність, почуття ізоляції та зниження самооцінки. У висловлюваннях простежується зв'язок між досвідом булінгу та формуванням негативного ставлення до шкільного середовища, включаючи уникнення навчальної діяльності. Педагогічні працівники інтерпретують булінг як тривалий процес, що має кумулятивний вплив на психоемоційний розвиток дитини та потребує системного реагування. Відзначається розуміння глибинної деструктивності цього явища, яке виходить за межі окремих інцидентів і формує стійкі негативні патерни взаємодії. Така узгодженість у трактуванні сутності булінгу створює передумови для формування спільного підходу до його профілактики.

У межах аналізу причин булінгу респонденти окреслюють комплекс детермінант, що мають як індивідуальний, так і соціальний характер. У відповідях учнів домінує уявлення про відмінність жертви як ключовий фактор ризику, що

може проявлятися у зовнішніх характеристиках, поведінці або соціальному статусі. Водночас простежується усвідомлення ролі групової динаміки, зокрема прагнення окремих учнів утвердити власну позицію в колективі через демонстрацію сили або домінування. Педагогічні працівники доповнюють цей спектр причин акцентом на сімейному контексті, підкреслюючи вплив стилю виховання, рівня емоційної підтримки та наявності агресивних моделей поведінки в родині. Окремо виділяється вплив цифрового середовища, що розширює простір реалізації булінгу та ускладнює його своєчасне виявлення. Зазначається також недостатня сформованість нормативної бази взаємодії в шкільному середовищі, що знижує ефективність превентивних механізмів. Комплексний характер причин підтверджує необхідність багаторівневого підходу до профілактики, орієнтованого на роботу з різними соціальними контекстами.

Оцінка реакції школи на випадки булінгу демонструє критичне ставлення респондентів до наявних практик реагування. Учніські відповіді відображають переконання у фрагментарності та ситуативності втручань, які здебільшого обмежуються реагуванням на відкриті конфлікти. Приховані форми булінгу, за свідченнями респондентів, часто залишаються поза увагою дорослих, що сприяє їх подальшому поширенню. Педагоги визнають обмеженість ефективності разових заходів і підкреслюють необхідність переходу до системної профілактичної роботи. У висловлюваннях простежується усвідомлення потреби у чітко структурованій політиці закладу освіти щодо протидії булінгу, яка б передбачала регулярність і послідовність дій. Відзначається також дефіцит інструментів раннього виявлення та недостатній рівень підготовки окремих педагогів до роботи з подібними ситуаціями. Така оцінка вказує на розрив між формально задекларованими підходами та реальними практиками їх реалізації.

Пропозиції щодо вдосконалення профілактики булінгу характеризуються орієнтацією на системність, безперервність та інтегрованість профілактичної діяльності. Респонденти наголошують на необхідності регулярного проведення занять, спрямованих на розвиток соціально-емоційних компетентностей, зокрема емпатії, навичок комунікації та саморегуляції. Висловлюється підтримка

впровадження тренінгових форм роботи, що дозволяють моделювати реальні ситуації та формувати конструктивні стратегії поведінки. Особливу увагу приділено ролі свідків як потенційного ресурсу протидії булінгу, що потребує цілеспрямованого формування готовності до активного втручання. У відповідях педагогів підкреслюється значення координаційної функції соціального педагога, який виступає ключовою ланкою у реалізації профілактичної політики. Також акцентується необхідність налагодження ефективної взаємодії між школою та батьками з метою забезпечення узгодженості виховних впливів. Запропоновані ідеї відображають запит на комплексну модель профілактики, що охоплює різні рівні освітнього середовища.

Узагальнення результатів якісного аналізу демонструє їхню узгодженість із кількісними показниками та поглиблює розуміння структури булінгу як соціально-педагогічного явища. Виявлені тенденції підтверджують поширеність латентних форм насильства, домінування пасивної позиції більшості учнів та недостатню ефективність традиційних підходів до профілактики. Якісні дані розкривають внутрішні механізми підтримання булінгу, зокрема групові норми, індивідуальні мотивації та інституційні обмеження. Поєднання кількісного та якісного аналізу забезпечує цілісне бачення проблеми та дозволяє обґрунтувати необхідність переходу до системних, науково обґрунтованих моделей профілактики. Отримані результати стали методологічною основою для розроблення програми соціально-педагогічної профілактики булінгу, яка враховує як статистичні показники, так і суб'єктивний досвід учасників освітнього процесу.

Експериментальна перевірка програми соціально-педагогічної профілактики булінгу здійснювалася протягом 2025–2026 навчального року на базі двох закладів загальної середньої освіти м. Києва, що забезпечило можливість порівняльного аналізу змін у різних організаційних умовах. Дослідницька модель передбачала виокремлення експериментальної та контрольної груп, що дозволило простежити динаміку показників у процесі впровадження цілеспрямованої профілактичної програми. Організація дослідження була спрямована на отримання об'єктивних даних щодо впливу соціально-педагогічного втручання на поширеність булінгу,

поведінкові стратегії учнів та якість шкільного середовища. Забезпечення порівнюваності груп за основними соціально-демографічними характеристиками підвищило валідність отриманих результатів. Використання комплексного підходу до оцінювання дозволило врахувати як кількісні показники, так і зміни у соціально-психологічній атмосфері колективу. Отримані дані стали підґрунтям для глибшого аналізу ефективності профілактичної програми та її впливу на різні аспекти шкільного життя.

На констатувальному етапі дослідження було зафіксовано відносну однорідність вихідних показників у досліджуваних групах, що створило належні умови для подальшого експериментального порівняння. Частка учнів, які повідомили про досвід систематичного або періодичного булінгу, становила 28,4 % в експериментальній та 27,1 % у контрольній групі, що свідчить про значну поширеність проблеми у шкільному середовищі. Поведінкові реакції учнів як свідків характеризувалися переважною пасивністю, оскільки лише незначна частина респондентів демонструвала готовність втручатися або підтримувати постраждалих. Відповідні показники становили 12 % та 11 %, що вказує на низький рівень сформованості просоціальних установок і навичок колективної відповідальності. Оцінка шкільного клімату за п'ятибальною шкалою засвідчила середній рівень, що відображає наявність окремих позитивних характеристик поряд із недостатнім рівнем безпеки та довіри. Сформована картина вихідного стану дозволила ідентифікувати ключові проблемні зони, серед яких домінують приховані форми булінгу, низька активність учнів у протидії насильству та обмежена ефективність традиційних профілактичних заходів. Таке співвідношення показників визначило необхідність системного втручання, орієнтованого на зміну поведінкових моделей і покращення соціально-психологічного клімату.

Реалізація програми протягом навчального року супроводжувалася послідовним впровадженням комплексу заходів, спрямованих на формування соціально-емоційних компетентностей, розвиток навичок ненасильницької комунікації та підвищення рівня відповідальності учнів за міжособистісну взаємодію. Вплив програми виявився у суттєвому зниженні рівня булінгу в

експериментальній групі, де відповідний показник зменшився до 18,2 %, що відображає значне скорочення частоти агресивних проявів. Порівняння з контрольною групою, у якій показник змінився незначно та досяг рівня 25,8 %, дозволяє констатувати обмеженість ефекту традиційних форм профілактики без цілеспрямованого втручання. Зафіксована різниця між групами вказує на ефективність комплексного підходу, що поєднує роботу з учнями, педагогами та батьками. Динаміка змін підтверджує, що вплив програми має не ситуативний, а системний характер, оскільки охоплює як поведінкові прояви, так і внутрішні установки учнів. Зниження рівня булінгу супроводжувалося трансформацією міжособистісних відносин у колективах, що проявляється у підвищенні рівня взаємної підтримки та зменшенні конфліктності. Отримані результати свідчать про доцільність використання структурованих профілактичних програм у практиці соціально-педагогічної роботи.

Особливо виражені зміни простежуються у сфері поведінкових стратегій учнів, які виступають у ролі свідків булінгу. В експериментальній групі зафіксовано суттєве зростання частки активних свідків до 63 %, що свідчить про формування готовності до втручання, підтримки постраждалих та неприйняття насильницьких моделей поведінки. Така динаміка відображає зміну соціальних норм у колективі, де пасивне спостереження поступово витісняється активною громадянською позицією. У контрольній групі відповідні зміни залишаються мінімальними, оскільки показник зріс лише до 14 %, що не свідчить про якісну трансформацію поведінкових установок. Порівняльний аналіз дозволяє стверджувати, що саме цілеспрямована робота з формування просоціальних навичок є ключовим чинником активізації учнів. Зміна ролі свідків має особливе значення для профілактики булінгу, оскільки впливає на групову динаміку та знижує рівень толерантності до насильства. Підвищення активності свідків сприяє створенню атмосфери неприйняття агресії, що ускладнює її відтворення в учнівському середовищі. Отримані результати підкреслюють необхідність включення компонентів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності, у профілактичні програми.

Позитивні зміни також відображаються у показниках шкільного клімату, який є інтегральною характеристикою соціально-психологічного середовища закладу освіти. В експериментальній групі зафіксовано зростання відповідного індексу до 4,1 бала, що свідчить про підвищення рівня безпеки, довіри та взаємопідтримки серед учасників освітнього процесу. Така динаміка відображає покращення як емоційного самопочуття учнів, так і якості їхніх міжособистісних взаємин. У контрольній групі зміни залишаються незначними, оскільки показник підвищився лише до 3,4 бала, що не дозволяє говорити про суттєве покращення шкільного середовища. Порівняння результатів свідчить про взаємозв'язок між реалізацією профілактичної програми та змінами у соціально-психологічному кліматі. Покращення атмосфери у школі супроводжується зниженням рівня конфліктності, підвищенням рівня довіри до педагогів і формуванням відчуття психологічної захищеності. Дані з експериментальної перевірки програми узагальнено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

**Динаміка основних показників булінгу (вересень 2025 – березень 2026
рр.)**

Показник	Експериментальна група (вересень)	Експериментальна група (березень)	Контрольна група (вересень)	Контрольна група (березень)
Учні, які зазнавали булінгу (%)	28,4	18,2	27,1	25,8
Активні свідки (%)	12	63	11	14
Шкільний клімат (з 5)	3,2	4,1	3,2	3,4

Отже, отримані результати свідчать, що впровадження комплексної програми соціально-педагогічної профілактики булінгу є ефективним інструментом зниження рівня булінгу, активізації просоціальної поведінки учнів та формування більш безпечного освітнього середовища.

Додатковий аналіз емпіричних даних дозволив деталізувати зміни рольової структури учнів у ситуаціях булінгу та простежити трансформацію поведінкових стратегій під впливом реалізованої програми. У фокусі дослідження перебували ключові ролі учасників булінгу, що відображають специфіку взаємодії в учнівському колективі та рівень сформованості просоціальних установок. Вивчення динаміки цих ролей дає змогу не лише оцінити поширеність булінгу, а й визначити глибину змін у соціально-психологічному середовищі школи. Отримані результати свідчать про суттєву перебудову рольових позицій учнів, що є важливим індикатором ефективності профілактичного втручання. Порівняння показників до і після реалізації програми дозволяє виявити не лише кількісні, а й якісні зміни у структурі міжособистісних відносин. Узагальнені результати представлені в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Зміни ролей учнів (експериментальна група)

Роль	До програми (%)	Після програми (%)
Жертви	32	19
Агресори	18	9
Свідки-оборонці	12	63
Пасивні свідки	50	9

Аналіз представлених даних демонструє виражену позитивну динаміку у трансформації рольової структури учнів. Частка учнів, які перебували у позиції жертв булінгу, зменшилася з 32 % до 19 %, що свідчить про зниження рівня вразливості та підвищення рівня захищеності в учнівському середовищі. Подібна тенденція спостерігається і щодо агресорів, кількість яких скоротилася вдвічі – з 18 % до 9 %, що вказує на ефективність профілактичних заходів, спрямованих на

корекцію агресивних моделей поведінки. Найбільш суттєві зміни зафіксовано у категорії свідків, де відбулося кардинальне зростання частки активних свідків-оборонців з 12 % до 63 %. Така динаміка відображає формування в учнів відповідальності за безпеку в колективі та готовності до втручання у ситуації булінгу.

Водночас значне зменшення частки пасивних свідків з 50 % до 9 % свідчить про руйнування моделі байдужого спостереження, яка раніше домінувала в учнівському середовищі. Зміна цієї категорії має принципове значення, оскільки саме пасивна позиція більшості учнів створює умови для відтворення булінгу як соціального явища. Переорієнтація учнів на активну підтримку постраждалих сприяє формуванню нових групових норм, заснованих на неприйнятті насильства та взаємній відповідальності. Отримані результати дозволяють говорити про глибоку трансформацію соціально-психологічної структури колективу, яка виходить за межі поверхневих поведінкових змін. Динаміка ролей підтверджує, що профілактична програма впливає не лише на окремі прояви булінгу, а й на механізми його підтримання в учнівському середовищі. Такі зміни мають довготривалий ефект, оскільки пов'язані з формуванням нових моделей соціальної взаємодії.



Рисунок 3.1 Динаміка рівня булінгу в експериментальній та контрольній групах

(складено автором за результатами дослідження)

Порівняльний аналіз динаміки рівня булінгу в експериментальній та контрольній групах дозволяє виявити суттєві відмінності у зміні показників протягом досліджуваного періоду. В експериментальній групі частка учнів, які зазнавали булінгу, зменшилася з 28,4 % у вересні до 18,2 % у травні, що відображає виражену позитивну тенденцію та свідчить про результативність цілеспрямованого профілактичного впливу. Натомість у контрольній групі спостерігається лише незначне зниження показника – з 27,1 % до 25,8 %, що не має ознак суттєвої трансформації ситуації. Така різниця у динаміці підкреслює обмеженість традиційних підходів до профілактики булінгу за відсутності системної програми. Виявлені зміни дозволяють інтерпретувати результати як наслідок впровадження комплексного соціально-педагогічного втручання, спрямованого на зміну поведінкових стратегій та соціальних установок учнів.

Зниження рівня булінгу в експериментальній групі супроводжується паралельними позитивними зрушеннями в інших ключових показниках, зокрема у підвищенні активності свідків і покращенні шкільного клімату, що свідчить про системний характер отриманих результатів. Зафіксована динаміка відображає не лише скорочення кількості випадків агресивної поведінки, а й глибші зміни у структурі міжособистісних відносин та групових норм у шкільному середовищі. Порівняння з контрольною групою дозволяє стверджувати, що позитивні зміни не є випадковими або ситуативними, а зумовлені саме впливом розробленої програми. Отримані дані свідчать про доцільність інтеграції подібних програм у практику закладів загальної середньої освіти як інструменту формування безпечного та підтримувального освітнього середовища.

3.3. Розробка практичних рекомендацій щодо профілактики булінгу в шкільному середовищі

Розробка практичних рекомендацій ґрунтується на поєднанні результатів емпіричного дослідження, сучасних наукових підходів до профілактики девіантної поведінки та принципів соціально-педагогічної діяльності в освітньому

середовищі. Виявлені у процесі діагностики особливості поширення булінгу, домінування його прихованих форм, низька активність свідків і середній рівень шкільного клімату зумовлюють необхідність системного та багаторівневого втручання. Орієнтація лише на індивідуальні випадки не забезпечує стійкого результату, оскільки проблема має групову та інституційну природу. Ефективна профілактика передбачає узгоджену взаємодію всіх учасників освітнього процесу, формування спільних цінностей безпеки, підтримки та відповідальності. Важливо враховувати вікові особливості учнів, специфіку міжособистісних відносин у підлітковому середовищі та вплив цифрового простору на комунікацію. Запропоновані рекомендації спрямовані на створення умов, за яких булінг втрачає соціальне схвалення та підтримку групи. Особлива увага приділяється формуванню просоціальної поведінки та розвитку соціально-емоційних компетентностей. Реалізація таких підходів дозволяє перейти від реактивної моделі до превентивної, орієнтованої на попередження виникнення агресивних проявів.

Організаційний рівень профілактики передбачає створення цілісної системи протидії булінгу в закладі освіти, яка інтегрується в загальну виховну політику школи. Адміністрація відіграє ключову роль у формуванні нормативної бази, визначенні чітких правил поведінки та процедур реагування на випадки булінгу. Встановлення прозорих і зрозумілих механізмів фіксації та розгляду інцидентів сприяє підвищенню довіри з боку учнів і батьків. Регулярний моніторинг стану шкільного клімату дозволяє своєчасно виявляти проблемні тенденції та коригувати профілактичну діяльність. Доцільним є впровадження внутрішніх політик безпечного освітнього середовища, які регламентують поведінку учасників освітнього процесу. Координація роботи між педагогами, соціальним педагогом і психологом забезпечує узгодженість дій та комплексність впливу. Підтримка ініціатив учнівського самоврядування сприяє формуванню відповідального ставлення до проблеми булінгу. Важливим аспектом виступає також інформування всіх учасників освітнього процесу про існуючі механізми захисту та підтримки.

Соціально-педагогічна діяльність у межах профілактики булінгу орієнтується на формування безпечного та підтримувального освітнього

середовища через системну роботу з учнями. Заняття з розвитку соціально-емоційних навичок сприяють підвищенню рівня емпатії, саморегуляції та конструктивної комунікації. Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, моделювання ситуацій та групові обговорення, дозволяє учням усвідомити наслідки агресивної поведінки. Значущим напрямом виступає формування навичок ненасильницького вирішення конфліктів, що знижує ризик ескалації міжособистісних суперечностей. Робота з груповою динамікою спрямована на зменшення рівня соціальної ізоляції та підвищення згуртованості колективу. Участь учнів у спільних проєктах і колективних заходах сприяє розвитку взаємопідтримки. Поступове формування позитивних норм поведінки забезпечує зниження толерантності до булінгу. Така діяльність має регулярний характер і інтегрується в освітній процес.

Особлива увага приділяється роботі зі свідками як ключовою групою впливу в ситуаціях булінгу. Пасивна позиція більшості учнів сприяє підтримці агресивної поведінки, тоді як активне втручання може суттєво знизити її поширення. Формування відповідальності за безпечне середовище передбачає розвиток готовності реагувати на прояви булінгу. Учні пропонуються конкретні стратегії поведінки, спрямовані на підтримку постраждалих і припинення агресії. Важливим аспектом є подолання страху соціального осуду та формування впевненості у власних діях. Підтримка з боку педагогів підсилює ефективність таких змін. Регулярне обговорення ситуацій булінгу сприяє закріпленню нових моделей поведінки. Активізація свідків формує нові соціальні норми, у яких агресія не отримує підтримки.

Робота з учнями, які зазнають булінгу, спрямована на підвищення їхньої психологічної стійкості та соціальної включеності. Індивідуальні консультації допомагають подолати негативні емоційні переживання та сформувати відчуття безпеки. Розвиток навичок самозахисту та асертивної поведінки сприяє підвищенню впевненості у собі. Залучення таких учнів до групових форм діяльності дозволяє зменшити рівень ізольованості. Підтримка з боку однокласників і педагогів має ключове значення для відновлення психологічного

благополуччя. Створення умов для позитивного соціального досвіду сприяє формуванню стійких змін у поведінці. Робота здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. Систематичність підтримки забезпечує довготривалий ефект.

Профілактична діяльність щодо учнів з агресивною поведінкою передбачає корекцію їхніх соціальних установок і розвиток альтернативних способів самоствердження. Індивідуальна робота спрямована на усвідомлення наслідків власних дій та формування відповідальності. Застосування відновних практик дозволяє відновити порушені міжособистісні відносини та знизити рівень конфліктності. Формування навичок самоконтролю та управління емоціями сприяє зменшенню проявів агресії. Робота проводиться в тісній взаємодії з сім'єю, що підсилює її ефективність. Залучення таких учнів до соціально значущої діяльності сприяє конструктивному самовираженню. Поступова зміна поведінкових моделей забезпечує стійкий результат. Комплексний підхід дозволяє не лише знизити рівень агресії, але й попередити її повторне виникнення.

Підготовка педагогічних працівників виступає важливим елементом системи профілактики булінгу. Підвищення їхньої професійної компетентності дозволяє своєчасно виявляти прояви булінгу та ефективно реагувати на них. Навчальні тренінги спрямовані на розвиток навичок роботи з конфліктними ситуаціями та формування безпечного освітнього середовища. Педагоги опановують методи підтримки учнів і способи організації групової взаємодії. Усвідомлення ролі вчителя як модератора соціальних процесів у класі сприяє підвищенню ефективності профілактичної діяльності. Важливим аспектом є формування єдиної позиції педагогічного колективу щодо неприйнятності булінгу. Регулярний обмін досвідом між педагогами дозволяє вдосконалювати практику роботи. Така підготовка забезпечує сталість і системність профілактичних заходів.

Взаємодія з батьками є невід'ємною складовою профілактики булінгу, оскільки сімейне середовище значною мірою впливає на поведінку дитини. Інформаційно-просвітницька робота спрямована на підвищення обізнаності батьків щодо проблеми булінгу та його наслідків. Проведення консультацій і тренінгів

дозволяє сформувати ефективні стратегії виховання. Залучення батьків до участі в профілактичних заходах сприяє узгодженості впливу школи та сім'ї. Встановлення партнерських відносин між педагогами і батьками підвищує рівень довіри. Своєчасне інформування про проблемні ситуації дозволяє оперативно реагувати на них. Підтримка батьків у складних випадках сприяє досягненню позитивних змін. Така взаємодія забезпечує комплексний підхід до профілактики.

Інтеграція цифрового компоненту в профілактичну діяльність враховує зростання ролі онлайн-комунікації в житті учнів. Поширення кібербулінгу вимагає формування навичок безпечної поведінки в цифровому середовищі. Проведення тематичних занять сприяє усвідомленню ризиків і відповідальності за власні дії в мережі. Учні навчаються розпізнавати прояви кібербулінгу та ефективно реагувати на них. Використання сучасних цифрових ресурсів підвищує залученість учнів до профілактичної роботи. Формування цифрової культури сприяє зниженню рівня агресії в онлайн-просторі.

Системна реалізація запропонованих рекомендацій забезпечує комплексний вплив на всі рівні прояву булінгу та сприяє формуванню безпечного освітнього середовища. Узгодженість дій усіх учасників освітнього процесу створює умови для зниження рівня агресії та підвищення якості міжособистісної взаємодії. Формування позитивних соціальних норм і розвиток відповідальності учнів забезпечують довготривалий ефект профілактичної діяльності. Комплексний характер втручання дозволяє охопити як індивідуальний, так і груповий рівні взаємодії. Реалізація таких підходів сприяє підвищенню психологічного комфорту та безпеки учнів. Практичні рекомендації можуть бути адаптовані до умов різних закладів освіти з урахуванням їх специфіки.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі представлено результати емпіричного дослідження проблеми булінгу в шкільному середовищі, охарактеризовано організацію дослідницької роботи, проаналізовано рівень поширення булінгу серед учнів 5–9

класів та обґрунтовано практичні рекомендації щодо його профілактики. Побудова дослідження на засадах квазіекспериментального дизайну з наявністю експериментальної та контрольної груп забезпечила можливість простежити динаміку змін і перевірити ефективність розробленої програми соціально-педагогічної профілактики булінгу. Залучення комплексу кількісних і якісних методів збору даних дозволило отримати цілісне уявлення про масштаби проблеми, її форми, рольову структуру та особливості шкільного клімату. Організація дослідження, добір бази, формування вибірки та дотримання етичних норм забезпечили належний рівень достовірності й практичної значущості результатів. Отримані емпіричні дані стали підґрунтям для розробки практичних рекомендацій, орієнтованих на зниження рівня булінгу та вдосконалення профілактичної роботи в закладах загальної середньої освіти.

У процесі діагностики встановлено, що булінг є поширеним явищем у досліджуваному шкільному середовищі та охоплює значну частину учнівської спільноти. Виявлено, що найбільш типовими формами булінгу є вербальні та соціальні прояви, тоді як фізичний і сексуалізований булінг трапляються рідше, але також мають місце. Аналіз рольової структури засвідчив переважання пасивних свідків, що свідчить про недостатній рівень готовності учнів до активної протидії насильству. Встановлено також середній рівень шкільного клімату, при якому почуття безпеки й довіра до педагогів залишаються недостатньо сформованими. Окрему групу ризику становлять соціально ізольовані учні, які частіше зазнають булінгу, що підтверджує тісний зв'язок між статусом у колективі та вразливістю до шкільного насильства. Якісний аналіз інтерв'ю доповнив кількісні результати та показав, що учні й педагоги усвідомлюють системний характер булінгу, його зв'язок із груповою динамікою, сімейними чинниками та формальним характером частини профілактичних заходів. У сукупності це дозволило глибше зрозуміти механізми поширення булінгу в шкільному середовищі та уточнити напрями подальшої профілактичної роботи.

Результати перевірки ефективності програми показали наявність вираженої позитивної динаміки в експериментальній групі. Зафіксовано зниження рівня

булінгу, збільшення кількості активних свідків, а також покращення показників шкільного клімату. На відміну від експериментальної групи, у контрольній групі суттєвих змін не виявлено, що підтверджує результативність саме цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу. Позитивні зрушення виявлено і в рольовій структурі учасників булінгу, зокрема у зменшенні кількості жертв, агресорів і пасивних свідків. Така динаміка свідчить про те, що програма впливає не лише на окремі прояви агресії, а й на групові моделі поведінки та соціально-психологічну атмосферу в колективі. Отримані результати підтверджують, що системна профілактика булінгу повинна поєднувати роботу з учнями, педагогами й батьками, а також спиратися на розвиток соціально-емоційних компетентностей, активізацію свідків і використання відновних практик. Саме така комплексність забезпечує стійкий профілактичний ефект.

На основі узагальнення результатів емпіричного дослідження було розроблено практичні рекомендації щодо профілактики булінгу в шкільному середовищі, які охоплюють організаційний, соціально-педагогічний, психолого-профілактичний та комунікативний напрями роботи. Їх зміст спрямований на формування безпечного освітнього середовища, підвищення ролі соціального педагога, удосконалення взаємодії школи з батьками, активізацію учнівського самоврядування та впровадження системної профілактичної політики в закладі освіти. Отримані результати дозволяють стверджувати, що розроблена програма є ефективною та може бути рекомендована для використання в інших закладах загальної середньої освіти з урахуванням їхніх організаційних і соціальних особливостей. Емпіричні дані та сформульовані рекомендації підтверджують доцільність подальшого впровадження соціально-педагогічних програм профілактики булінгу як важливого напрямку забезпечення психологічної безпеки дітей у шкільному середовищі.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи було всебічно вивчено теоретичні засади соціально-педагогічної роботи та її значення в профілактиці булінгу в шкільному середовищі. Узагальнення наукових підходів дозволило розкрити зміст соціально-педагогічної діяльності як комплексної системи впливу, спрямованої на формування безпечного освітнього простору, розвиток соціально-емоційних компетентностей учнів та попередження проявів насильства. Встановлено, що ефективність профілактики булінгу значною мірою залежить від інтеграції зусиль педагогів, соціальних працівників, психологів і батьків, а також від рівня сформованості сприятливого шкільного клімату. Теоретичний аналіз дозволив визначити ключові принципи профілактичної діяльності, серед яких системність, комплексність, превентивна спрямованість та орієнтація на потреби учнів.

У ході дослідження було проаналізовано сучасний стан булінгу в шкільному середовищі та здійснено оцінку ефективності існуючих програм профілактики. Виявлено, що булінг залишається поширеним соціально-педагогічним явищем, яке має різноманітні форми прояву, серед яких домінують вербальні та соціальні види насильства. Аналіз показав, що значна частина учнів виступає у ролі пасивних свідків, що знижує ефективність спонтанного припинення булінгу в учнівських колективах. Дослідження існуючих профілактичних програм засвідчило їх переважно фрагментарний характер і недостатню орієнтацію на довготривалий результат. Встановлено, що найбільш ефективними є програми, які поєднують роботу з усіма учасниками освітнього процесу та спрямовані на зміну поведінкових моделей і соціальних установок.

У межах роботи було розроблено структуру, зміст та практичні заходи програми соціально-педагогічної профілактики булінгу. Програма ґрунтується на поєднанні освітніх, тренінгових і корекційно-розвивальних компонентів, спрямованих на формування навичок конструктивної взаємодії, емпатії та відповідальної поведінки. Передбачено системну роботу з учнями, педагогами та батьками, що забезпечує комплексний вплив на причини та умови виникнення

булінгу. Розроблені заходи враховують вікові особливості учнів, специфіку шкільного середовища та необхідність формування культури ненасильницького спілкування. Запропонована структура програми дозволяє забезпечити її гнучкість і можливість адаптації до умов конкретного закладу освіти.

Експериментальна перевірка ефективності розробленої програми підтвердила її результативність у зниженні рівня булінгу та покращенні соціально-психологічного клімату в учнівських колективах. За результатами дослідження зафіксовано позитивну динаміку у зменшенні кількості учнів, які зазнають булінгу, а також зростання рівня активності свідків у протидії насильству. Виявлено покращення показників міжособистісної взаємодії, підвищення рівня довіри та відчуття безпеки в шкільному середовищі. На основі отриманих результатів сформульовано практичні рекомендації щодо впровадження програми, які передбачають системну організацію профілактичної роботи, посилення ролі соціального педагога та інтеграцію профілактичних заходів у освітній процес. Узагальнення результатів дослідження дозволяє стверджувати, що запропонована програма є ефективним інструментом соціально-педагогічної профілактики булінгу та може бути рекомендована для використання в закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барліт О. О., Барліт А. Ю. Шкільний булінг в сучасному освітньому середовищі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 1. С. 56–62.
2. Берзіня О. Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я*. 2018. № 17. С. 2–8.
3. Белкіна-Ковальчук О. Профілактика та подолання булінгу в закладах вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2021. № 1. С. 3–8.
4. Божик М. В., Левандовська Л. Ю., Трифонюк В. М. Особливості формування особистості у підлітковому віці. *Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення : матеріали VII наук.-практ. конф.* (м. Кременець, 10 груд. 2021 р.) / ред. В. В. Чижик. Кременець : КОГПА, 2021. С. 23–25.
5. Брашеван О. А., Караджи О. С. Соціально-психологічні особливості підліткового віку. *Current Challenges of Science and Education : Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Berlin : MDPC Publishing, 2024. P. 297–299.
6. Герасименко Л.О., Скрипніков А.М., Ісаков Р.І. Реакції на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад: навчальний посібник. Київ: ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.
7. Градова Ю. В. Булінг в Україні: проблема очима дитини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 41.
8. Дубовик С. Профілактика булінгу в школі : п'ять напрямків роботи для завуча. *Заступник директора школи*. 2018. № 12. С. 22–23.
9. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська. Київ: ВГО “Жіночий консорціум України”, 2019. 34 с.
10. Єфремова Г. Л. Причини та наслідки шкільного булінгу. *Педагогічна майстерня*. 2018. № 1. С. 37–42.

- 11.Клименко Ю. Соціально-психологічна профілактика булінгу в освітньому середовищі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (75). С. 73–75.
- 12.Корнієнко Т. І., Чернишова Н. І. Булінг серед українських підлітків: особливості та профілактика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 39 (1). С. 115–120.
- 13.Корнійчук О. М. Булінг як соціально-психологічна проблема: феномен, діагностика, корекція. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2019. № 1. С. 46–50.
- 14.Костікова І. Профілактика булінгу в контексті формування досвіду моральної поведінки старших підлітків. *Теорія і методи виховання. Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. С. 333–336.
- 15.Кравченко О. О. Булінг як соціально-психологічна проблема сучасності. *Науковий вісник НУБіП України*. 2019. № 2. С. 75–82.
- 16.Кропивка Н., Бурбело І. Соціально-психологічні аспекти вивчення проблеми насильства у школах України. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. № 11 (1). С. 18–23.
- 17.Кузьмінський Є. В. Булінг як соціальна проблема підлітків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2017. № 38. С. 65–71.
- 18.Лебедева О. В. Булінг як проблема підліткового середовища: аналіз стану та шляхи вирішення. *Вісник психології і педагогіки*. 2018. № 2. С. 49–56.
- 19.Литвинова О. Профілактика насильства серед школярів: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. № 66. С. 22–29.
- 20.Лялін І. Соціально-психологічні фактори формування девіантної поведінки підлітків. *Психологічні перспективи*. 2020. № 36. С. 94–102.
- 21.Мальцева О. Профілактика жорстокості і агресивності в підлітковому віці. *Педагогіка та психологія*. 2019. № 7. С. 51–54.
- 22.Нечаєва М. Природа агресії. *Вісник психосоціальної та корекційно-реабілітаційної роботи*. 2018. № 1. С. 73–80.

- 23.Орленко І. М., Саврасих Л. Д. Виховання підлітків у контексті сучасних соціокультурних змін: вплив різних стилів виховання на формування ціннісних орієнтирів. *Ментальне здоров'я*. 2024. Т. 3. С. 56–60.
- 24.Пайос Т. В., Салюк М. А. Вплив стилю сімейного виховання на формування патохарактерологічних рис характеру. *Актуальні проблеми юриспруденції та психології*. 2024. С. 121.
- 25.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>. (дата звернення: 12.02.2026).
- 26.Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 12.02.2026).
- 27.Профатіло Г. Характеристика підліткового булінгу та його правова дефініція/ *Міжнародний науковий журнал “Грааль науки”*. 2021. № 2-3. С. 159–163.
- 28.Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 1. С. 169–173.
- 29.Слободяник Т. В. Сучасні підходи до дослідження проблеми насильства в шкільному середовищі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2015. № 16. С. 82–88.
- 30.Стельмах С. С. Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. 2016. Вип. 133. С. 204–207.
- 31.Токарева Н. М. Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку : монографія. Кривий Ріг : ТОВ «НВП «Інтерсервіс»», 2021. 216 с.
- 32.Хоружий С. М. Психологічні чинники булінгу серед дітей підліткового віку. *Науковий вісник ХДУ*. 2021. № 1. С. 103–110.
- 33.Черних Т. В. Розвиток особистості у підлітковому віці. *Практична психологія у сучасному вимірі*. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2022. С. 196–199.

34. Adewoye S. E. Self-debasing cognitive distortions restructuring intervention down regulate bystanders emotional and behavioural reactions to witnessing school bullying. *Qualitative Report*. 2021. T. 26, № 9. C. 2924–2942.
35. Alathari L. Enhancing school safety using a threat assessment model: An operational guide for preventing targeted school violence. Washington, DC : Secret Service Threat Assessment Center, 2018. – URL: https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/18_0711_USSS_NTAC-Enhancing-School-Safety-Guide.pdf. (дата звернення: 28.03.2026)
36. Amra R. Contributing factors leading to bullying among children. *International Journal of Recent Scientific Research*. 2019. T. 10, № 9. C. 34777–34780.
37. Arënlju A. Empowering the Peer Group to Prevent School Bullying in Kosovo: Effectiveness of a Short and Ultra-Short Version of the ViSC Social Competence Program. *International Journal of Bullying Prevention*. 2020. T. 2, № 1. C. 65–78.
38. Armitage R. Bullying in children: Impact on child health. *BMJ Pediatrics Open*. 2021. № 5.
39. Basile K. Interpersonal violence victimization among high school students - Youth Risk Behavior Survey. *US Department of Health and Human Services. Centers for Disease Control and Prevention*. 2020. T. 69, № 1. C. 28–37.
40. Bowser J. Use and Impact of the Wisconsin Bullying Prevention Program Assessment Tool in Addressing Middle School Bullying. *International Journal of Bullying Prevention*. 2020. T. 2, № 4. C. 280–291.
41. Braun V. Is thematic analysis used well in health psychology? A critical review of published research, with recommendations for quality practice and reporting. *Psychology Review*. 2023. T. 17, № 4. C. 695–718.
42. Campbell M. Teachers' and parents' understanding of traditional and cyberbullying. *Journal of School Violence*. 2019. T. 18, № 3. C. 388–402.
43. Chang V. Inconsistent definitions of bullying: A need to examine people's judgment and reasoning about bullying and cyberbullying. *Human Development*. 2021. T. 65, № 3. C. 144–159.

44. Cross D. S. Friendly schools' bullying prevention research: Implications for school counsellors. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*. 2021. T. 31, № 2. C. 146–158.
45. Farley J. Teachers as obligated bystanders: Grading and relating administrator support and peer response to teacher direct intervention in school bullying. *Psychology in the Schools*. 2018. T. 55, № 9. C. 1056–1070.
46. Fauzan H. Overcoming bullying in the educational environment: prevention and intervention strategies in schools. *Journal of English Language and Education*. 2024. T. 9, № 4. C. 12–26.
47. Fischer S. M. Teachers' Self-efficacy in Preventing and Intervening in School Bullying: a Systematic Review. *International Journal of Bullying Prevention*. 2021. T. 3, № 3. C. 196–212.
48. Gaffney H. Examining the Effectiveness of School-Bullying Intervention Programs Globally: a Meta-analysis. *International Journal of Bullying Prevention*. 2019. T. 1, № 1. C. 14–31.
49. González Moreno, A. Healthy lifestyle in adolescence: Associations with stress, self-esteem and the roles of school violence. *Healthcare*. 2023. T. 12, № 1. C. 63.
50. Han Y. Implementation and evaluation of the Youth Police Academy school bullying prevention program in South Korea. *International Journal of Educational Research*. 2021. T. 110.
51. Lee J. Effects of school bullying prevention camp on the adolescent perpetrators of school violence. *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2021. T. 32, № 2. C. 43–50.
52. Lim W. M. What is qualitative research? An overview and guidelines. *Australasian Marketing Journal*. 2025. T. 33, № 2. C. 199–229.
53. Martínez-Sánchez I. School bullying in compulsory and advanced secondary education. Determining factors in its intervention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2019. T. 16, № 5.

- 54.Martinot D. Links between psychological disengagement from school and different forms of self-esteem in the crucial period of early and mid-adolescence. *Social Psychology of Education*. 2020. T. 23, № 6. C. 1539–1564.
- 55.McBrayer J. S. Keeping our students safe: Examining perceptions of crisis frequency and preparedness of educators in a statewide online charter school. *Journal of Online Learning Research*. 2020. T. 6, № 2. C. 107–128.
- 56.Menon J. M. L. The methodological rigour of systematic reviews in environmental health. *Critical Reviews in Toxicology*. 2022. T. 52, № 3. C. 167–187.
- 57.Olweus Bully/Victim Questionnaire (OBVQ). Arab Psychology Database. URL: <https://db.arabpsychology.com/scales/olweus-bully-victim-questionnaire-obvq/> (дата звернення: 12.02.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Структура комплексної соціально-педагогічної програми профілактики
булінгу в закладах загальної середньої освіти**

Блок програми	Основні компоненти та заходи	Терміни виконання	Відповідальні особи	Індикатори досягнення (KPI)
Організаційно-управлінський	Формування шкільної команди протидії булінгу, розробка та затвердження політики протидії булінгу, річний план роботи	Вересень кожного року	Директор, соціальний педагог, адміністрація	100 % закладів мають затверджену політику та команду
Діагностично-моніторинговий	Щорічне анкетування (OBQ-UA, SCS-UA), соціометрія, журнал випадків булінгу, аналіз динаміки	Вересень і березень щороку	Соціальний педагог, психолог	Зниження рівня булінгу на 10–15 % щороку
Просвітницько-тренінговий	SEL-заняття для учнів (32 заняття на рік), тренінги для педагогів	Протягом року	Соціальний педагог, фасилітатори	Зростання активності свідків до 65 %, 90 %

	(32–120 год), батьківські семінари (4 на рік), підготовка медіаторів			педагогів навчені
Корекційно- відновний	Медіація, круги порозуміння, індивідуальна робота з жертвами та агресорами, сімейні конференції	За потреби	Шкільна команда, психолог	Рецидиви < 10 %, 80 % конфліктів вирішені відносно
Інформаційно- ресурсний	Куточки довіри, онлайн- платформа, методичні матеріали, гаряча лінія	Постійно	Заступник директора, ІТ- фахівець	90 % учасників ознайомлені з ресурсами

Додаток Б

Анкета для оцінки рівня булінгу в школі (адаптована версія olweus bullying questionnaire – obq-ua, 2024)

Інструкція: Будь ласка, чесно відповідай на питання. Твоя відповідь анонімна.

1. Чи траплялося з тобою за останні 3 місяці, що хтось із учнів спеціально намагався зробити так, щоб тобі було неприємно чи боляче?

() Ніколи () 1–2 рази () 2–3 рази на місяць () Щотижня () Кілька разів на тиждень

2. Як часто тебе ображали словами (називали дурнем, товстим, лузером тощо)?
() Ніколи () 1–2 рази () 2–3 рази на місяць () Щотижня () Кілька разів на тиждень
3. Як часто тебе виключали з компанії, ігнорували, бойкотували?
() Ніколи () 1–2 рази () 2–3 рази на місяць () Щотижня () Кілька разів на тиждень
4. Чи отримували тобі образливі повідомлення, коментарі в соцмережах, месенджерах?
() Ніколи () 1–2 рази () 2–3 рази на місяць () Щотижня () Кілька разів на тиждень
5. Чи били, штовхали, забирали чи псували твої речі?
() Ніколи () 1–2 рази () 2–3 рази на місяць () Щотижня () Кілька разів на тиждень
6. Якщо тебе ображали, як ти зазвичай реагуєш?
() Терплю мовчки () Плачу () Ображаюсь у відповідь () Розповідаю дорослим () Захищаюся сам
7. Чи бачив(ла) ти, як ображають інших учнів?
() Ніколи () Іноді () Часто
8. Якщо бачив(ла), що ти робиш?
() Нічого () Сміюся разом з іншими () Підтримую того, кого ображають () Відходжу () Розповідаю вчителю

Демографічні дані:

Стать: () Хлопець () Дівчина

Клас: _____

Вік: _____

Анкета обробляється соціальним педагогом. Результати використовуються лише для покращення ситуації в школі.